

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra pedagogiky

Navazující magisterské kombinované studium 2008 - 2010

Magisterská práce

AUTOR: JANA FLÍDROVÁ

**VÝUKA O HOLOCAUSTU NA PRAŽSKÝCH ZÁKLADNÍCH
ŠKOLÁCH**

Tuition of the Holocaust at Prague primary schools

Diplomová práce

Obor : Učitelství pedagogiky

Vedoucí diplomové práce : doc. PhDr. Jaroslav Kot'a

Rok vypracování a odevzdání : 2010

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou závěrečnou diplomovou práci vypracovala samostatně pod vedením doc. PhDr. Jaroslava Koti za použití zdrojů a literatury v ní uvedených.

.....

Jana Flídrová

V Praze dne 28. března 2010

Klíčová slova :

Holocaust, Židé, ghetto, rasismus, antisemitismus, vzdělávání, školní vzdělávací program

Obsah

1. Úvod

I. Teoretická část diplomové práce

2. Fenomén holocaust

3. Holocaust jako součást školních vzdělávacích programů

3.1 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání

3.2 Možnosti škol při tvorbě školního vzdělávacího programu

4. Vzdělávací programy o holocaustu pro pedagogy

4.1 Vzdělávací oddělení Památníku Terezín

4.2 Projekty Židovského muzea v Praze

4.3 Vzdělávací program AISIS: Facing history and Ourselves

4.4 Vzdělávací projekt Židovského památníku Černovice

5. Vzdělávací programy o holocaustu pro žáky základních škol

5.1 Vzdělávací oddělení Památníku Terezín

5.2 Projekty vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea Praha

5.3 Vzdělávací projekt Památníku Černovice

5.4 Aktivity Tereziánské iniciativy

6. Literatura a didaktické pomůcky vztahující se k problematice holocaustu

II. Empirická část diplomové práce

7. Hlavní úkoly empirického šetření

8. Stanovení výzkumného problému

9. Stanovení cíle empirického šetření

10. Použité metody empirického šetření

11. Vyslovení hypotéz

12. Provedení předvýzkumu
13. Rozsah průzkumného vzorku
14. Analýza výsledků empirického šetření
15. Závěry empirického šetření
16. Resumé
17. Seznam literatury

III. Přílohy

“Vzdělání a znalost dějin spojené s lidskostí a obyčejnou schopností soucitu nám snad umožní rozpoznat zárodky staronových nebezpečí a spoutat démony nenávisti a zla dříve, než se nás opět zmocní.”

Václav Havel, projev k zahájení konference Fenomén holocaust, 6. 10. 1999

1. ÚVOD

V roce 2004 mě v nabídce sdružení AISIS zaujala nabídka semináře Tváří v tvář historii, který se zabývá psychologickými aspekty holocaustu prostřednictvím literárních textů a filmových ukázek. Tento seminář jsem absolvovala a těmi třemi dny jsem byla zcela vtažena do problematiky lidí a rodin, kterých se tato naprosto nepochopitelná dějinná událost dotkla.

Za několik měsíců jsem odjela na seminář znovu – odehrál se za přítomnosti Američana Beva Meyera Zema a jeho ženy z mateřské organizace Facing History and Ourselves (FHAO), kteří žijí ve Švýcarsku a jsou garanty tohoto vzdělávacího programu pro učitele v Evropě.

Celodenní diskuse, sociální a osobnostní hry, analýza textů a dokumentů s tematikou útlu, šikany, lidské nevšimavosti a mlčící většiny způsobila po skončení semináře můj trvalý zájem o fenomén zvaný holocaust.

V roce 2005 jsem na dalším semináři, který organizuje vzdělávací oddělení Památníku Terezín, objevila fascinující průvodní jev života v koncentračním táboře: aktivní uměleckou tvorbu lidí, čekajících na transport do neznáma. Navíc jsem se seznámila s výbornou nabídkou vzdělávacích programů pro žáky základních a středních škol, kterou pořádá nejen Památník Terezín, ale také vzdělávací a kulturní oddělení Židovského muzea v Praze a nově také Památník Černovice. Tyto programy jsou průběžně aktualizovány a jednotlivými třídními kolektivy rezervovány na dlouho dopředu.

Vzhledem k tomu, že jako učitelka na základní a střední škole v Praze mám možnost setkávat se se svými kolegy na seminářích a přednáškách, mám přes plně obsazené vzdělávací akce jmenovaných institucí dojem, že znalosti a povědomí našich žáků základních škol o období Výmarské republiky, 2. světové války a holocaustu jsou spíše slabé.

Proto jsem si jako téma této diplomové práce zvolila výuku o holocaustu na pražských základních školách. Zajímá mě, zda žáci na druhém stupni škol mají alespoň povědomí o tom, co holocaust byl, kdo byli jeho oběti a v jakém časovém úseku dějin se odehrál.

Pro práci jsem volila tradiční postupy a metody: dotazníkové šetření, studium odborné literatury, články v tisku, rozhovory s odbornými pracovníky institucí, které vzdělávací semináře nabízejí a také webové stránky a propagační materiály, které souvisejí s danou tematikou.

I. TEORETICKÁ ČÁST DIPLOMOVÉ PRÁCE

2. FENOMÉN HOLOCAUST

Fenomén holocaust je název mezinárodní vědecké konference, která se konala 6. - 8. října 1999 pod záštitou tehdejšího prezidenta Václava Havla v Praze na Pražském hradě a v Terezíně. Jednalo se o konferenci s vynikajícím domácím i mezinárodním obsazením historiků, pedagogů, filozofů, ředitelů významných institucí a také studentů, kteří se zabývají problematikou holocaustu nejen v historii Československa, ale i v mezinárodním měřítku.

Nedílnou součástí programu konference bylo i vymezení forem a metod vzdělávání o holocaustu na všech úrovních vzdělávacího procesu. Jednotlivé příspěvky a diskuse pak měly přispět k ustavení systematické i prožitkové výuky z dějin holocaustu a z následků, které tato dějinná zkušenost zanechala na přeživších a jejich rodinách.

Konference měla přispět k otevřenému dialogu a odstranění předsudků vůči židovské menšině kdekoliv na světě.

Kromě zástupců českých institucí, jako např. Kanceláře prezidenta republiky, Památníku Terezín, Židovské obce v Praze, Židovského muzea v Praze, České křesťanské akademie nebo Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97 vystoupili se svými příspěvky i zástupci Muzea holocaustu Spojených států, památníku Yad Vashem z Izraele, Amerického židovského výboru, Velvyslanectví Velké Británie v ČR a Open Society Institute.

Všichni tito řečníci a diskutující se shodli na jediném: o holocaustu je potřeba mluvit a je potřeba o něm učit. Vzdělávání ale musí probíhat paralelně s běžnými základními a středními školami v muzeích a památnících, je potřeba točit dokumentární filmy, pořádat výstavy a je bezpodmínečně nutné iniciovat besedy s přeživšími pamětníky, kterých velmi rychle vzhledem k jejich vysokému věku ubývá. A co je důležité – rovnocenné vzdělání musí dostat žáci i pedagogové.

Při této příležitosti apeloval vedoucí Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea v Praze Miloš Pojar na představitele vzdělávacích institucí v USA a Izraeli, aby poskytovali stipendia na semináře, v nichž je žádoucí fundovaně školit učitele v otázce holocaustu. Částka za vyškolení lektora v prestižním Yad Vashem stojí vysílající organizaci kolem sta tisíc korun, což je pochopitelně částka, kterou organizace nemají (Fenomén holocaust, str. 57).

Konference byla účastníky hodnocena jako velmi prospěšná a označili ji jako počátek otevřené a plodné diskuse všech zúčastněných.

3. HOLOCAUST JAKO SOUČÁST ŠKOLNÍCH VZDĚLÁVACÍCH PROGRAMŮ

Výuka o holocaustu začala na českých základních a středních školách cíleně probíhat teprve po změně režimu v roce 1989. Do té doby se komunistický režim našeho státu tvářil tak, jako kdyby holocaust vůbec neexistoval a bylo spíše otázkou osobní statečnosti učitele toto téma do výuky zařadit. V 90. letech začali veřejně mluvit pamětníci, historici, pozůstalí oběti holocaustu a také přeživší Židé, do té doby přednášející jen v bytových seminářích nebo vzpomínající v rámci svých rodin a mezi přáteli se stejným osudem. Vzdělávací činnost pro učitele začalo vyvíjet Židovské museum v Praze /v roce 1996/ a Památník Terezín /vzdělávací oddělení bylo založeno v roce 1993/.

První pedagogičtí pracovníci v rámci uvolněného obsahu učiva po zrušení závazných učebních osnov v porevoluční době začali svým žákům přednášet o této problematice začátkem devadesátých let a na veřejnost začala pronikat první svědectví. Mezi prvními institucemi, které začaly systematicky připravovat vzdělávání pro učitele a žáky, bylo v roce 1993 vzniklé vzdělávací oddělení Památníku Terezín. Zejména odborná příprava pedagogů byla velmi potřebná a užitečná, protože ve svém důsledku pak znamenala schopnost některých angažovaných učitelů podílet se na koncipování a tvorbě systematické výuky a vzdělávacích programů v předmětech občanská výchova, dějepis a základy společenských věd. Ta se pak projevila při přípravě rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání. Pracovní verze ověřovaly pilotní základní školy po roce 2000, po připomínkování 3. pracovní verze v roce 2004 vydalo pak MŠMT závaznou verzi platnou od 1.9.2005. Tento doplněný a rozšířený dokument platný pro tvorbu školních vzdělávacích programů v základním vzdělávání je určen všem základním školám, včetně těch, které vzdělávají žáky s lehkým mentálním postižením, a víceletým gymnáziím.

3.1 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání

V Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání s přílohou upravující vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením vydaném Výzkumným ústavem pedagogickým v Praze roku 2006 je v kapitole 5.5 Člověk a společnost jako součást vzdělávací oblasti vymezena i oblast prevence rasistických, xenofobních a extrémistických postojů. Na rozdíl od obsahu učiva vzdělávacího oboru Dějepis v totalitní době je v současnosti kladen důraz na dějiny 19. a 20. století jako na dobu, kde leží kořeny většiny současných společenských a sociálních jevů a tím pádem i kořeny chování nás samých. Žáci by prostřednictvím výuky předmětu Dějepis neměli memorovat data a historické události bez souvislostí, ale pochopit, že dějiny jsou otevřenou problematikou, která vede k poznání svého charakteru prostřednictvím vlastní activity a empatie v procesu poznávání a učení.

Cílové zaměření vzdělávací oblasti Člověk a společnost zmiňuje např. rozvíjení orientace v mnohotvárnosti historických, sociokulturních a etických faktů, které tvoří rámec našeho každodenního života a dále také úctu k vlastnímu národu i národům a etnikům jiným. Z tohoto vyplývá i nutnost zařadit do obsahu vzdělávacího oboru Dějepis moderní dobu, t.j. dobu 20. století. Události období Výmarské republiky a 2. světové války včetně holocaustu vyučované kvalifikovaným a poučeným pedagogem, může pak přinést očekávaný výstup ve vzdělávání žáků 2. stupně základní školy daný RVP ZV. Výstupem v této kapitole dějin je schopnost žáků charakterizovat a identifikovat totalitní režim, příčiny jeho nastolení v daných souvislostech a zaujmout postoj nepřijatelnosti antisemitismu a rasismu z hlediska obecných lidských práv a svobod.

Další nedílnou součástí RVP ZV jsou průřezová témata. Průřezová témata jsou nedílnou součástí základního vzdělávání a pomáhají rozvíjet osobnost žáka. RVP ZV obsahuje vždy charakteristiku konkrétního průřezového tématu a jeho přínos k rozvoji osobnosti žáka. Průřezových témat je v RVP ZV uvedeno šest:

- Osobnostní a sociální výchova
- Výchova demokratického občana
- Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech

- Multikulturní výchova
- Environmentální výchova
- Mediální výchova

Z výčtu průřezových témat vyplývá, že s výjimkou Environmentální výchovy lze ve všech pěti ostatních tématech aplikovat výuku o holocaustu k dosažení požadovaných vědomostí, dovedností a schopností žáka. Dosáhneme-li, aby žák porozuměl sám sobě a druhým v průřezovém tématu Osobnostní a sociální výchova, pak jistě tato schopnost povede k aktivnímu postoji v obhajování a dodržování lidských práv a svobod v získané schopnosti v průřezovém tématu Výchova demokratického občana.

Ve Výchově k myšlení v evropských a globálních souvislostech je očekávaným výstupem, že žák porozumí sociálním a kulturním odlišnostem mezi národy, což by stěžejně dosáhl bez působení Osobnostní a sociální výchovy. Znamená to, že výuka o holocaustu je nanejvýše důležitým a prospěšným tématem při formování osobností žáků základních škol, která prochází napříč vzdělávacími celky.

Učit o holocaustu doporučuje RVP ZV i v případě škol pro žáky s lehkým mentálním postižením, v současné terminologii v základních školách praktických. Podobně jako u základních škol hlavního vzdělávacího proudu se toto učivo doporučuje zařadit do vzdělávací oblasti Člověk a společnost do vzdělávacího oboru Dějepis pro žáky 2. stupně.

3.2 Možnosti škol při tvorbě školního vzdělávacího programu

Závazným dokumentem pro tvorbu Školního vzdělávacího programu je Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, který opatřením ministrině školství, mládeže a tělovýchovy ze dne 29. srpna 2005 nabyt účinnosti dne 1. září 2005.

Na základě tohoto dokumentu každá škola provede výběr a rozpracování učiva z RVP ZV do ročníků nebo delších časových celků s ohledem na požadované očekávané

výstupy ve vzdělávání. Škola má svobodnou volbu ve výběru učebnic, didaktických pomůcek, vzdělávacích metod a výběru vzdělávacích celků. Bezpodmínečně nutné je dodržet např. minimální časovou dotaci pro jednotlivé vzdělávací oblasti včetně disponibilních hodin a je zde povinnost zařadit a realizovat se žáky průřezová témata.

Zásady pro zpracování školního vzdělávacího programu uvádí RVP v kapitole 11. Je to například zásada zpracovat ŠVP pro celé období základního vzdělávání nebo jeho část, kterou daná škola realizuje, zásada rovnoprávného přístupu ke vzdělávání, zohlednění věkových zvláštností žáků, umožňuje diferencovat vzdělávání pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami, učitelům má umožnit rozvíjet tvořivý styl práce a vede k naplňování výchovných a vzdělávacích cílů daných školní strategií.

Za školní vzdělávací program je plně zodpovědný ředitel školy.

4. VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY O HOLOCAUSTU PRO PEDAGOGY

4.1 Vzdělávací oddělení Památníku Terezín

Památník Terezín vznikl v bývalé vojenské pevnosti v místě koncentračního tábora pro Židy za 2. světové války z iniciativy vlády Československa v roce 1947. Vzdělávací oddělení bylo zřízeno pod vlivem politických změn v roce 1993. Jak je uvedeno na webových stránkách instituce v základních informacích:

“V České republice je jedinou institucí svého druhu. Jeho posláním je uchovávat památku obětí rasové a politické perzekuce v letech nacistické okupace, rozvíjet muzejní, výzkumnou a vzdělávací činnost, jakož i pečovat o místa spojená s utrpením a smrtí desetitisíců obětí vlády násilí.”¹

Prvořadým posláním vzdělávacího oddělení je organizování seminářů pro žáky, studenty a pedagogy v rozsahu buď jednoho dne, nebo seminářů vícedenních. Obsahová náplň programů je pochopitelně problematika holocaustu, antisemitismu a nesnášenlivosti mezi národy a menšinami ve společnosti. Památník Terezín udává návštěvnost seminářů na sedm tisíc osob ročně.

1. Uvedeno na <http://www.pamatnik-terezin.cz/showdoc.do?docid=4>

Další aktivity bezprostředně souvisejí se vzdělávací činností. Jsou to např. příprava a vydávání vzdělávacích materiálů a pracovních listů pro skupiny frekventantů na seminářích, workshopy, pomoc při realizaci diplomových prací, vyhlašování výtvarných a literárních soutěží pro školy, vydávání čtvrtletníku „Zpravodaj Památníku Terezín“ a v neposlední řadě publikační činnost, badatelská činnost a realizace výstav v areálu Muzeu ghetta a ve zrekonstruovaných Magdeburských kasárnách. Zde také semináře probíhají.

Vzdělávací cyklus pro pedagogy základních a středních škol je rozdělen do čtyř na sebe navazujících stupňů. Je pořádán ve spolupráci se Židovským muzeem v Praze. Všechny stupně seminářů jsou akreditovány MŠMT a stejné ministerstvo také plně tyto akce dotuje. Účastníci si hradí pouze dopravu na místo určení a zpět a na závěr semináře obdrží velké množství výukového a dokumentačního materiálu včetně osvědčení o absolvování semináře s akreditací MŠMT. První seminář se konal již v roce 2000.

Seminář I. stupně "Jak vyučovat o holocaustu"

Tento seminář je základním vstupním seminářem pro učitele našich škol. Podmínkou účasti je aktivní pedagogická činnost. Semináře jsou třídní a na jejich obsahové náplni se kromě Památníku Terezín podílí Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze a Muzeum romské kultury v Brně. Semináře dosud absolvovalo více než 1300 českých pedagogů.

Jak je uvedeno v anotaci kurzu Památníkem Terezín, „první den probíhá zahájení v Praze v prostorách Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea v Praze, a to přednáškami o dějinách židovského osídlení u nás, prohlídkou Pražského židovského města a workshopy. V podvečer následuje přesun účastníků do Terezína a program pokračuje problematikou holocaustu všeobecně a historií terezínského ghetta. V rámci programu se účastníci seznamují s topografií bývalé terezínského ghetta, navštíví bývalou policejní věznici gestapa v Malé pevnosti, pobesedují s pamětníkem a účastní se workshopů.

Třetí den semináře je věnován romské problematice v ČR - od zvyků a tradic po jejich pronásledování a genocidu za 2. světové války.”²

Jsem absolventkou tohoto kurzu z roku 2005 a mohu tedy zhodnotit akci po stránce obsahu a organizace. Kurz “Jak vyučovat o holocaustu” byl po organizační stránce perfektně připraven. Vše probíhalo podle časového harmonogramu, lektoři přišli na své přednášky dokonale připraveni.

Účastníkům bylo k dispozici velké množství dokumentačního a výukového materiálu. Obdrželi jsme dokumenty z archivu Památníku Terezín, používané ve vzdělávacích programech k výuce o holocaustu, soubory metodických návrhů k této problematice, zpravodaje Židovského muzea v Praze a také poměrně obsahlý materiál z Muzea romské kultury, jehož ředitelka přednášela o genocidě Romů za 2. světové války. Příjemným dárkem byly publikace Tereziánské iniciativy (např. autobiografická kniha tereziánského a později osvětimského vězně Pavla Stránského *Poslové obětí* z roku 1999) nebo studie vydané Památníkem Terezín.

V pátek dopoledne začal seminář ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze, kde jsme byli seznámeni se současnou nabídkou školám, paní Marta Vančurová nás seznámila s dnes již velmi rozšířeným projektem Zmizelí susedé, jehož je autorkou, a velmi emotivní pak bylo vystoupení členky výzkumného týmu, který se zabývá psychickými problémy nejen přeživších vězňů z koncentračních táborů, ale pocitům tísně a ohrožení, který se přenesl na členy rodiny těchto obětí nacistické zvěle, kteří se narodili po válce. Po zahájení v Praze jsme se přesunuli do Terezína, kde bylo večer v půdním divadle Magdeburských kasáren zahájení víkendové akce. V dalších dvou dnech se střídaly přednášky s workshopy, proběhla beseda s pamětníky, prohlídka bývalého ghetta a expozic Památníku Terezín s průvodcem, večerní promítání filmu o genocidě Romů a v neděli pak prohlídka bývalé policejní věznice gestapa v Malé Pevnosti.

2. Uvedeno na <http://www.pamatnik-terezin.cz/showdoc.do?docid=140>

Na semináři se sešla skupina pedagogů napříč typy škol, všichni přijeli dobrovolně pro svůj zájem o problematiku a s cílem přivést si nejen výukové materiály, ale i nové zkušenosti získané diskuzemi a workshopy a také metodické návrhy do vlastního vyučovacího procesu. Semináře se konají ve dvou termínech ročně.

Padagogové, kteří absolvovali tento základní seminář, mají možnost přihlásit se také na další stupně seminářů s problematikou holocaustu. Tyto nadstavbové semináře se konají jak v České republice, tak i v zahraničí (např. Státní muzeum v Osvětimi, Památník Dachau, Památník Ravensbrück či Památník Yad Vashem v Izraeli).

Seminář II. stupně „Holocaust ve vzdělávání“

Jedná se o nadstavbový seminář, který je pořádán v Památníku Terezín a koná se v jeho prostorách. Rozsah je čtyři dny. Seminář je organizován Ministerstvem školství České republiky, mezinárodní organizací Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research a Památníkem Terezín. Podobně jako u semináře 1. stupně hradí si účastníci pouze dopravu na místo konání, ostatní náklady hradí organizátoři.

Účastníci se seznámí s metodikou používanou při výuce o holocaustu v zahraničí. Stálými lektory tohoto kurzu jsou kromě lektorů z naší republiky i odborníci z Polska, Německa, Slovenska, Izraele, USA a dalších zemí. Mají zkušenosti nejen ze škol, ale i ze vzdělávacích akcí v prestižních památnících a muzeích. Během kurzu je podstatný čas vymezen také pro prezentace a ukázky vlastní výuky frekventantů kurzu. Z těch se pak skládá sborník, který je k dispozici posluchačům dalších kurzů a může se stát inspirovaním pro vlastní práci ve výuce.

Obsahová nabídka kurzu reaguje na nové požadavky pedagogů a na nové problémy, které se vyskytují v českých školách. Přednášky a workshopy se tak rozšiřují o téma rasismu, problematiku romských dětí ve školách a tím problematiku multikulturní výchovy, z poslední doby je aktuální ultrapravicová scéna v České republice apod.

Odreagování a odpočinek od tak těžkého tématu pak ve večerních hodinách zajišťuje kulturní představení divadla Miriam, rodinná hudební skupina Tiferet nebo vystoupení Dismanova rozhlasového dětského souboru s představením dětské opery Brundibár.

Pro účast na tomto semináři se od pedagogů vyžaduje aktivní účast na vzdělávacím procesu v ČR a absolvování semináře 1. stupně. Seminář se koná jedenkrát ročně.

Seminář III. stupně

Účast na semináři pro pedagogy 3. stupně je podmíněna absolvováním prvních dvou kurzů a aktivním působením ve školách v České republice. Seminář se koná jedenkrát ročně a jeho kapacita je zpravidla 40 osob. Od prvních dvou seminářů se liší místem konání – probíhá v některém z památníků ve Spolkové republice Německo nebo ve Státním muzeu Osvětim. Trvá čtyři dny a je opět dotován organizátory.

“Program sestává mj. z prohlídek areálů bývalých KT v místě konání semináře, setkání s tamními pamětníky, ukázek workshopů a činnosti pedagogických center památníku Osvětim či památníku příslušného německého KT, historických přednášek, představení archivních dokumentů s ohledem na protektorátní vězně atd. Část programu je vyčleněna také prezentací vlastních výukových metod a projektů, na nichž účastníci semináře se svými žáky ve školách pracují. Vzniká tak prostor pro diskuzi, výměnu zkušeností a předání mnoha podnětů a inspirace pro ostatní.”³ Pravidlem všech seminářů bývá bohatá výměna zkušeností, diskuse, workshopy a vybavení frekventantů kurzu metodickými listy, dokumenty a vhodnou literaturou.

Seminář IV. stupně - Památník Yad Vashem v Jeruzalémě v Izraeli

“Seminář v délce trvání jedenácti dnů je vrcholem vzdělávacích aktivit, jež pro pedagogy z České republiky zajišťuje Památník Terezín. Na jeho organizaci se vedle Památníku Terezín a Mezinárodní školy pro studia holokaustu při Yad Vashem významně spolupodílí také Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR a mezinárodní organizace Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and

3. Uvedeno na <http://www.pamatnik-terezin.cz/showdoc.do?docid=143>

Research. Náklady exkurze financují organizátoři, jednotliví účastníci přispívají částkou, která dosud nepřesáhla čtyři a půl tisíce Kč.”⁴

Je pochopitelné, že účast na tomto semináři je opět podmíněna absolvováním třech předešlých stupňů kurzů, aktivnímu působení v českém vzdělávacím systému a také úspěšné účasti na některém žakovském projektu s tematikou holocaustu. Na tomto semináři se pedagogové setkají s nejmodernější metodikou a didaktikou výuky o holocaustu. Z pobytu v Izraeli odjíždějí vybaveni literárními a fotografickými publikacemi, metodickými listy atd.

Nejpodstatnější je ale podle mého názoru přímá emocionální účast na programech ve světoznámém Yad Vashem a setkání s českými krajany, kteří po válce ve strachu o svoje životy a bezpečí opustili svou vlast a usídlili se v dnešním Státě Izrael. Pomyslnou třešničkou na dortu je pak návštěva historických míst na tomto proslulém území.

4.2 Projekty Židovského muzea v Praze

Rozhodnutím Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy z 22. 7. 1996 bylo Židovské museum v Praze ke svému 90. výročí od založení, zařazeno do soustavy vzdělávacích zařízení pro další vzdělávání pedagogických pracovníků.

Museum disponuje špičkovými odborníky nejen českými, ale z celého světa. “Spolupracuje s historiky, judaisty, spisovateli i kulturními i vzdělávacími institucemi, jako jsou Památník Terezín, Ústav pro soudobé dějiny ČAV, Univerzita Karlova, Hebrejská univerzita v Jeruzalémě, Nadace Konráda Adenauera, Centrum teoretických studií, Open Society Fund, Helsinský občanský výbor apod.”⁵

4. Uvedeno na <http://www.pamatnik-terezin.cz/showdoc.do?docid=331>

5. Uvedeno na <http://www.jewishmuseum.cz/cz/czvkc.htm>

V rámci dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků nabízí vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze dva typy aktivit.

O prvním projektu je informace uvedena v kapitole 4.1 – Projekty Památníku Terezín. Jedná se o spolupráci u semináře pro učitele 1. stupně – Jak vyučovat o holocaustu. První den semináře je realizován právě ve Vzdělávacím a kulturním centru ŽM v Praze, teprve v odpoledních hodinách se účastníci přesouvají do Terezína.

Druhý projekt je autorským produktem Židovského muzea a je podpořen Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Jedná se o cyklus přednášek Židé, dějiny a kultura. Rozsah cyklu je dvakrát dva dny a program je rozdělen do čtyř jednodenních témat.

- Tradice a zvyky Židů

První den je věnován tradicím a zvykům Židů formou přednášky. Poté se účastníci odeberou na prohlídku Klusové synagogy a Starého židovského hřbitova. Pak následuje dílna, která je zaměřena na židovské svátky (např. Šabat, Purim, Pesach, Chanuka, Roš Hašana) a na témata úzce související se židovskou tradicí. Účastníci se seznámí např. se židovskou svatbou, mohou si vyzkoušet i výrobu svíček s více knoty, sepsat vlastní svatební smlouvu apod. V odpoledním programu navštíví účastníci Staronovou synagogu.

- Dějiny Židů

Po dvou přednáškách na téma biblických dějin a dějin Židů v Čechách a na Moravě následuje prohlídka Maiselovy a Španělské synagogy. Poté se účastníci zúčastní dílny, ve které se seznámí s historií a pravidly hebrejštiny a zkusí si napsat svoje jméno hebrejskou abecedou. Celodenní akce končí promítnutím tématického filmu.

- Holocaust/šoa

Třetí přednáškový den je zahájen přednáškou na téma perzekuce Židů v Čechách a na Moravě. Pokračováním je volba dílny, které se účastníci zúčastní. Volí mezi interaktivní dílnou Hanin kufřík nebo Holocaust v dokumentech. V Hanině kufříku se pracuje s knihou Karen Levinové *Hanin kufřík* / Portál, Praha 2003/. Následuje prohlídka další synagogy, tentokrát Pinkasovy. Je to druhá nejstarší synagoga a expozice je věnována památce českých a

moravských Židů, kteří nepřežili holocaust. Po prohlídce prezentují zástupci vzdělávacího a kulturního centra dlouhodobé projekty ŽMP, z nichž největší popularitu si v průběhu své existence získal mezi žáky a učiteli projekt Zmizelí sousedé. Nově existuje projekt Neztratit víru v člověka....., což je putovní panelová výstava, která představuje osudy šesti židovských dětí od roku 1938 do roku 1945, respektive do současnosti, v kontextu historických událostí. Zajímavou přednáškou pak je Kultura v Terezíně a beseda s pamětníkem.

- Antisemitismus, Stát Izrael a současnost

Poslední den cyklu zakončuje přednáška o dějinách antisemitismu a o současnosti Státu Izrael. Židovské památky se tentokrát navštíví mimo bývalé ghetto, např. na Karlově mostě nebo v Týnském chrámu. Cyklus je zakončen zhodnocením seminářů a sebereflexí účastníků.

4.3 Vzdělávací program AISIS: Facing history and Ourselves

V České republice probíhající program Tváří v tvář historii /TTH/, ve svých počátcích v roce 2001 zaštiťovaný společností AISIS, je postavený na dlouholeté zahraniční tradici a vychází z mezinárodního projektu Facing History and Ourselves (dále FHAO), který vznikl v roce 1976 ve Spojených státech a jehož seminářů se doposud zúčastnilo více než 12 000 učitelů po celém světě. Evropská centrála FHAO se sídlem ve Švýcarsku jej systematicky rozšiřuje do zemí střední Evropy.

Tento program je založen na modelu vzdělávání, který nastoluje otázky morálky vycházející nejen ze studia násilí, rasismu a diskriminace, ale i odvahy, péče a soucitu. Jeden seminář nebo workshop má 20 – 25 účastníků, kteří sedí a pracují v uzavřeném kruhu nebo ve skupinkách. Nutné je vytvoření studijní komunity se vzájemným respektem a důvěrou. Od počátku si účastníci vedou deník se svými poznatky, postřehy a názory. Deník přispívá k závěrečnému hodnocení sebe samých a zpětnému zhodnocení cíle a prožitých hodnot.

Během semináře se sleduje dosažení těchto základních cílů:

- vypracování vzdělávacího modelu, který účastníka posune od přemýšlení k zaujmutí stanoviska a k vlastnímu činu.
- dochází k důslednému rozboru konkrétních historických událostí, hledání souvislostí, každý přítomný má právo vyslovit vše bez pocitu nepatřičnosti a studu.
- Všechny činnosti vedou k přemýšlení nejen o etice a historii, ale o sobě samém. Vedou k učení se klást závažné otázky, myslet komplexně a zvládat vyučovací metody.
- Účastníci mají najít spojitost mezi minulostí a svým vlastním životem.

„Tváří v tvář historii“ jasně chápe, že role, kterou má v současné době dějepis, se musí změnit, pokud chceme vychovávat mladé lidi, kteří nebudou neteční ke svému okolí. Vzbudit v žácích a studentech zájem o okolí, o dění kolem sebe, stát se angažovaným člověkem, to je úkolem učitelů. K tomu je zapotřebí zvolit vhodnou metodiku, vytvořit příznivé klima skupiny a poskytnout účastníkům vzdělávání vhodné a účelné didaktické pomůcky a materiály.

O systému a metodě, kterou program využívá, píše ve svém článku na metodickém portálu RVP jeden ze současných lektorů Tváří v tvář historii Roman Anýž:

„To zásadní, co program přináší do výuky moderních dějin, je systém a metoda. Pokud vyučující tuto metodu shledá zajímavou a funkční a osvojí si její určité zásady, může jednotlivé kroky realizovat pomocí vlastních metodik, materiálů a výukových strategií, které vyhovují jeho žákům, škole a jemu samému ... Metoda TTH představuje cestu, která vtáhne každého žáka do událostí „velké historie“ jakoby mimoděk. Začíná zkoumáním osobní identity každého jednotlivce a skutečnostmi, které tuto identitu formují a definují nejen jeho místo ve světě, ale také do značné míry jeho chování a rozhodování se v běžných životních situacích. Cesta pokračuje studiem principů a zákonitostí, podle kterých vznikají skupiny a společnosti (např. národy). Žáci zkoumají, jak tyto skupiny vnímají sebe sama, své členy, resp. ne-členy, a co z toho může vyplývat v souvislosti s jejich právy a povinnostmi.

V historické studii, která na principy a zákonitosti navazuje, pak dochází k analýze historických událostí. Zaměřujeme se zejména na chování jednotlivců a skupin v situacích volby a rozhodnutí. Sledujeme a snažíme se pojmenovávat skutečnosti, které vedou člověka k poslušnosti, lhostejnosti, agresivitě, ale také k účasti, angažovanosti, statečnosti, odboji nebo k roli zachránce.

Typické a zásadní pro program TTH je to, že historickou studií celý proces nekončí. S žáky pokračujeme dál v cestě objevování našeho místa a role v dějinách. V případě, že historická studie zkoumá traumatickou událost, následují velmi důležité otázky soudu, historické paměti a historického odkazu a vyrovnávání se s historií. Žáci objevují skutečný význam takových pojmů, jako jsou vina, odpovědnost, soud a trest a přemýšlejí o tom, co tyto pojmy znamenají v dnešním světě. V posledním zastavení, které nazýváme rozhodnutí angažovat se, se žáci zaměřují na to, jak se poznání a pochopení minulosti může promítnout do vnímání problémů dneška. Na příbězích ze současnosti poznávají, jak obyčejní lidé dnes a denně svými volbami a rozhodnutími utvářejí historii, a začínají chápat, že i oni sami mají moc utvářet dějiny. Zjišťují, co to znamená být občanem demokratického státu, tedy zabývat se svými právy a odpovědností, a pokusit se tak spoluvytvářet humánnější svět.“⁶

Ukázka jedné z aktivit semináře Tváří v tvář historii

Pro názornost zde uvádím příklad jedné z mnoha aktivit, která splňuje hned tři klíčové kompetence: kompetenci komunikativní, kompetenci k řešení problémů a kompetenci sociální a personální.

Očekávaným výstupem takto obsahově pojaté vyučovací hodiny je, že žák rozpoznává netolerantní, rasistické, xenofobní a extremistické projevy v chování lidí a zaujímá aktivní postoj proti všem projevům lidské nesnášenlivosti. Učební činnost může probíhat jak skupinově, tak individuálně ve školní třídě. Průřezovým tématem je řešení problémů a rozhodovací dovednosti v rámci osobnostní a sociální výchovy.

6. Uvedeno na <http://clanky.rvp.cz/clanek/o/z/2209/PROGRAM-„TVARI-V-TVAR-HISTORII“.html/>

Od roku 1909, kdy byla zemskou radou zřízena dvě přespočetná zatímní místa učitelů kvůli přeplněnosti prvních tříd, se místní školní rada domáhala u školských úřadů zrušení těchto míst, naštěstí neúspěšně. Naopak – kvůli přeplněnosti druhé dívčí třídy bylo v září 1912 ustanoveno další místo zatímního učitele.

ŠKOLNÍ BUDOVA A VYBAVENÍ ŠKOLY

Škola byla prvních dvanáct let umístěna v **pět set let staré budově**, která naprosto nevyhovovala školním požadavkům. Místnosti měly nízké stropy, byly velice tmavé, v některých učebnách se muselo neustále svítit, ale petrolejové lampy zhasínaly kvůli nedostatku kyslíku již během první vyučovací hodiny. Okna, dveře i podlahy byly velice chatrné, i střecha byla ve špatném stavu – do některých tříd pršelo, rovněž i do malého a vlhkého bytu řídícího učitele. V červnu 1886 byla v bytě opravena zejména nevyhovující podlaha, přesto byt neodpovídal ani skromným požadavkům. Během letních prázdnin se snažila místní školní rada o opravu školy, takže provedla například přestavbu některých místností, a tím zřídila novou učebnu, postavila v přízemí i poschodí nové toalety, také vybudovala do školy nový vchod – aby žáci nemuseli chodit přes sousední budovu. Tyto úpravy byly provedeny na nátlak ústředního výboru Národní jednoty severočeské.

Zpočátku byly ve škole pouze staré, rozviklané lavice a staré školní tabule z německé školy. Řídící učitel Alois Bílek neustále místní školní radě připomínal, že je třeba zlepšit vybavení školy, takže rada do tříd postupně opatřila nové skříně na pomůcky a sešity, skříně do kabinetu, čtyři nová pódia do tříd, několik nových lavic i židlí, stínidla ke kamnům, rámečky na rozvrhy a přírodopisné obrázky a také lampy do učeben.

Při zahájení výuky neměla veřejná obecná škola k dispozici ani jednu učební pomůcku. Proto řídící učitel požádal správce školy matiční a školy německé o **zapůjčení pomůcek** do doby, než okresní školní rada potřebné pomůcky opatří. Jeho žádostem bylo ihned vyhověno. 20. října 1885 dostala škola od okresní školní rady všechny požadované pomůcky, a to v celkové ceně 253 zlatých a 38 krejcarů. Problémy ale byly s učebnicemi i sešity, kterých měly děti nedostatek. Tyto pomůcky odmítla sehnat místní školní rada, takže se Alois Bílek obrátil na ústřední výbor Matice školské do Prahy, který v lednu 1886 škole sešity i učebnice daroval.

Během letních prázdnin v roce 1897 byly přestěhovány německé třídy do té doby umístěné na náměstí do nově postavené budovy u rybníka a **uvolněné prostory po**

1. Zpracování příběhu

Cílová skupina účastníků : druhý stupeň základní školy a starší frekventanti

Časová dotace : ideálně projektový den nebo dvě vyučovací hodiny za sebou

Sledované cíle práce :

- Osobnostní rozvoj účastníků / lekce má pomoci účastníkům uvolnit a zdokonalit jejich verbální a neverbální projev, povzbudit jejich tvořivou aktivitu při práci, dovést jedince k sebereflexi a sebekontrolě /.
- Sociální rozvoj účastníků / naslouchat druhému a skupině, probudit sociální citění, empatii s hrdinou příběhu, pochopit jeho problém a snažit se nalézt příčinu a řešení vzniklého stavu s ohledem na etické normy a společenské zvyky /.
- Probudit ve skupině účastníků citový postoj k postavě z příběhu, vyvolat emocionální reakce v závislosti na situaci v jednotlivých fázích příběhu.
- Navodit atmosféru kooperace a týmové hry při hraných scénách z příběhu.
- Rozvinout fantazii a pracovat na různých variantách příběhu a charakteru postav.
- Vtáhnout do práce jedince neukázněné a celkově s problematickým chováním.

Prostorové nároky : místnost bez lavic s dostatečným prostorem a možností použít elektronické zařízení. Nevhodný velký neosobní prostor typu tělocvičny.

1. část :

V úvodní části je ideální použít PC s dataprojektorem a text příběhu promítat včetně působivých ilustrací téhož autora. Dodávají příběhu půvab a emocionální náboj. Účastníci sedí pohromadě a střídají se ve čtení textu. Před koncem příběhu je ve fázi, kdy je medvěd smutný a osamělý a neví co dál, čtení ukončeno a příběh je prezentován jako ukončený. Nyní můžou účastníci vyjádřit svoje pocity z děje a osudu probuzeného medvěda.

Začíná práce ve skupinkách, kdy úkolem je dokončit pohádku podle vlastní fantazie.

Jednotlivé skupinky pak svůj závěr přečtou nebo převyprávějí ostatním.

2. část

Začne diskuse nad událostmi v pohádce. Řešíme pocity hlavního hrdiny, který se ocitl v nezvyklé, ale ne v životě vyloučené situaci.

- Jak se cítí medvěd po probuzení a zjištění, že je místo v lese uprostřed továrny ?
- Jak se cítí medvěd, když od všech lidí slyší stále dokola, že je budižkničemu, co nosí kožich a má se oholit ?
- Co pro medvěda znamená, když jeho identifikaci nepotvrdí ani jeho soukmenovci medvědi ?
- Jak se cítí při práci v továrně u velkého stroje ?
- Zažil někdy někdo podobnou situaci? Cítil sám sebe nebo situaci kolem sebe jinak než ostatní ? Respektovalo ho okolí ?

Během rozboru situace medvěda budeme provádět mimické vstupy jednotlivých účastníků, které neverbálně vyjádří, jak se kdy bude medvěd chovat a jaké bude vyjadřovat pocity – v továrně, u prezidenta, v ZOO, v cirkuse, v továrně při práci.

3. část

Továrna končí a medvěd zůstává sám. Je zmatený, kým vlastně je. Uvěřil okolí – je budižkničemu, co nosí kožich a měl by se oholit. Promrzlý si řekne: „ Ale určitě bych si přál být medvědem“. Následuje diskuse nad tím, co má medvěd udělat. Jak řešit svoji samotu a nejistotu v přicházející zimě, kdy se třese zimou a měl by jít spát.

Ve skupinkách bude následovat předvedení živých obrazů. Účastníci si zvolí různá řešení životní situace medvěda, každá skupina předvede jiné řešení.

V závislosti na časové dotaci lze měnit charaktery postavy hlavního hrdiny medvěda i lidí v továrně. Vzniknou variace příběhu podle fantazie účastníků.

Příklady : medvěd bude hloupý, útočný, podbízivý, pracovitý, aktivní,

Lidé z továrny : ochránci zvířat, autoritáři, mluví jinou řečí než medvěd,

V závěru je odhalen všem přítomným šťastný konec pohádky. V následujících hodinách může dojít k obměně např. k dramatizací příběhu nebo častějšími vstupy z dramatické výchovy.

4.4 Vzdělávací projekt Židovského památníku Černovice

Židovský památník Černovice byl slavnostně otevřen a jeho činnost zahájena 10. listopadu 2002. Má statut občanského sdružení a patří mezi nejmladší vzdělávací instituce o holocaustu a židovské problematice v České republice. Semináře pro pedagogy pořádá každoročně od roku 2004. Akce jsou třídní a jsou akreditovány Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Učitelé základních a středních škol absolvují přednášky, workshopy a zážitkovou pedagogiku za účasti odborníků a lektorů nejen našich, ale také z Nizozemska a SRN. Využívají se autentické dokumenty a zázemí Památníku Černovice včetně místního židovského hřbitova.

5 VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY O HOLOCAUSTU PRO ŽÁKY ZÁKLADNÍCH ŠKOL

V této práci zmíním nejdůležitější poskytovatele vzdělávacích kurzů o holocaustu a židovské problematice, kteří mají od MŠMT platnou akreditaci seminářů. Jedná se o instituce, které mají profesionálně a na vynikající úrovni vypracován obsah, metodiku a doprovodné materiály kurzů.

Jedná se o Vzdělávací oddělení Památníku Terezín, Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea, vzdělávací projekt Židovského památníku Černovice a aktivity Terezínské iniciativy.

5.1 Vzdělávací oddělení Památníku Terezín

Památník Terezín patří mezi největší organizátory seminářů pro školní skupiny. V nabídce jsou jak semináře jednodenní, tak vícedenní. Je tradicí, že jednodenní akce jsou rezervovány na celý kalendářní rok již v prvních týdnech daného roku. Ročně projde semináři kolem sedmi tisíc účastníků.

Na financování jednodenních seminářů se významným způsobem podílí Terezínská iniciativa, což je sdružení bývalých vězňů terezínského ghetta a dalších koncentračních a represivních táborů za 2. světové války. Jsou vytvořeny předem dané podmínky pro čerpání příspěvku na dopravu ze školy do Terezína, a to v plné výši. Přednášku a dílny školy nehradí, pouze snížené vstupné do objektů se platí na místě.

Program jednodenního semináře v Terezíně je značně variabilní a vždy záleží na dohodě zástupce školy a pracovníka Památníku Terezín. Školní skupina může absolvovat přednášku obsahově zaměřenou na dobu 2. světové války, terezínského ghetta, koncentračního tábora Osvětim, transport z Terezína do neznáma apod. Poté je možná prohlídka vybraných objektů Terezína: Muzea ghetta, krematoria, stálé expozice v Magdeburských kasárnách, kde

jsou velmi působivě zařízené místnosti, které navozují atmosféru ubytoven v době ghetta, je zde výstava artefaktů z oblasti terezínské kultury, nebo mohou navštívit bývalou gestapáckou věznici v Malé pevnosti s jejím labyrintem chodeb a bloků. Je zde možnost promítnutí zvoleného dokumentárního filmu nebo na přání absolvování dílny v časovém rozmezí 60 – 90 minut.

Celý program trvá 6 – 7 hodin a žáci škol si z něho odnesou základní znalosti o historii a dobové problematice Terezína.

Vícedenní semináře bývají v rozsahu 2 – 3 dny. Kromě půldenní prohlídky bývalého ghetta se účastníci mohou věnovat těmto nabízeným aktivitám: studiu dokumentů, přednáškám, mohou se zúčastnit besedy s pamětníkem, workshopu nebo shlédnout promítání filmu v českém jazyce.

Okruhy ke studiu dokumentů se průběžně aktualizují a reagují na nové poznatky a výsledky výzkumů. V současné době jsou nabízeny ke studiu tyto okruhy: Děti a mládež, Propaganda a delegace MVČK, Transporty, Židovská samospráva a velení SS, Hudební tvorba vězňů, Divadelní tvorba, Spisovatelé internovaní v Terezíně, Všední den v ghettu, Duchovní život vězňů, Osvětim a terezínští vězni, Časopis Vedem, Stravování, Starý Terezín, Malá pevnost.

Přednášky zajišťují pracovníci Památníku Terezín, případně odborníci z řad externích lektorů. Délka přednášky je ovlivněna věkovou skupinou žáků a je k ní připravena řada materiálů tištěných nebo na CD. Obsah se dotýká místa pobytu. Přednášena je historie Terezína od založení až po kritické roky 1941 - 1945, kdy zde vzniklo židovské ghetto, v nabídce je též problematika věznice v Malé pevnosti a koncentračního tábora v Litoměřicích s podzemní továrnou na zbraně Richard.

Velmi žádanou součástí semináře jsou besedy s pamětníky, kteří přežili pobyt v Terezíně nebo i v Osvětimi. Vzhledem k uplynulému času vzpomínají pamětníci v převážné většině na svá dětská nebo jinošská léta. Besedy bývají emocionálně velmi silné, pamětníci se nebrání odpovědím prakticky na jakoukoliv otázku.

Workshopy jsou výhradně skupinovou prací účastníků, nabízeny jsou v současnosti čtyři programy v časové dotaci 45 minut až tři hodiny.

Nabídka filmových dokumentů je v Památníku Terezín velmi široká, v nabídce jsou i filmy amatérské, filmy z doby ghetta ale i ze současného Izraele, dokumenty týkající se historie Židů, osudů známých osobností apod.

Kromě pořádání seminářů, což je hlavní činnost vzdělávacího oddělení Památníku Terezín, mají pracovníci této instituce celou řadu dalších aktivit, které byly jmenovány v kapitole 4.1. Jsou to např. realizace obsahově nových přednášek, workshopů, blíží se k zahájení projekt Vzdělávací centrum interaktivních studií, vznikají nové studijní materiály apod.

5.2 Projekty vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea Praha

Jedním z hlavních úkolů Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea Praha je organizace vzdělávacích pořadů a programů, přednášek, kombinovaných pořadů, dílen, cyklů, koncertů a výstav pro žáky, studenty, pedagogy, ale i širokou veřejnost. VKC ŽM Praha disponuje výborně vybavenými přednáškovými sály a dílnou, je zde prezenční knihovna a studovna, zájemci mají k dispozici počítačovou učebnu.

Vzdělávací program připravuje tým lektorů ŽM ve spolupráci s odborníky v České republice i v zahraničí.

Pro základní a střední školy nabízí Židovské muzeum aktuálně tyto programy:

- Přednášky
- Dílny
- Interaktivní program
- Projekty
- Semináře v rozsahu jednoho nebo více dnů

- Besedy s pamětníky holocaustu
- Součástí programů je prohlídka některé z expozic ŽM Praha

Přednášky:

Obvyklá délka přednášek je v rozsahu 2 – 3 hodiny a bývá doplněna o prohlídku expozice, která souvisí s obsahem přednášky. V současné době je v nabídce osm tematických přednášek.

1. Biblické dějiny Židů.

Přednáška seznamuje se starověkými dějinami židovského národa podle Bible, o vyhnání a diaspoře. Přehled končí rokem 135 n.l., kdy bylo rozdrčeno povstání Židů Římany a byli vyhnáni z Jeruzaléma.

2. Dějiny Židů v Čechách a na Moravě od 10. století do současnosti

Seznámení se s historií Židů na území Čech a Moravy.

3. Tradice a zvyky Židů

Přednáška vysvětluje základní pojmy judaismu a přibližuje významné události života Židů a svátky, tradice a zvyky židovského roku. Přednáška je doplněna ukázkami předmětů, které se k nim vztahují.

4. Dějiny antisemitismu, perzekuce, šoa, rasismus a xenofobie

Hledání kořenů tradičního i moderního antisemitismu v Evropě a jevy, které s nimi souvisejí.

5. Perzekuce českých a moravských Židů za 2. světové války

Dějiny Židů v období 2. světové války, události za Protektorátu Čechy a Morava, vznik ghetta Terezín. Během této přednášky je možno nabídnout promítnutí dokumentárního filmu nebo besedu s pamětníkem.

6. Významné židovské osobnosti v oblasti literatury v kontextu české kultury

7. Izrael včera a dnes

Vznik Státu Izrael, konflikt na Blízkém východě, současný stav.

8. Izrael versus Palestiňští Arabové

Izraelsko-palestinský konflikt z pohledu historických souvislostí. Kořeny problému a aktuální současnost.

Výtvarně-dramatické dílny a interaktivní programy:

Obsahem interaktivních dílen je především seznámení účastníků s židovskými svátky, tradicemi a s průběhem židovského roku.

- Golem

Tato dílna je určena dětem předškolního věku a mladšího školního věku. Smyslem této dílny je navodit příjemný zážitek z kreativní práce na příběhu o moudrém rabi Löwovi a jeho tajemném Golemovi. Děti si s lektorkou vyprávějí o tomto příběhu a domýšlejí si jeho detaily. V další části programu pak pomocí šablon kreslí obrysy Davidovy hvězdy, Program končí ve Staronové synagoze, kde děti s lektorkou hledají ukryté hvězdičky a přemýšlejí, kam rabi Golema ukryl a proč je vstup na toto místo zakázán. K dispozici je i pracovní sešit Maharal – Rabi Löw.

- Noemova archa

Děti předškolního a mladšího věku si hrají na Noema a zachraňují zvířata na svou loď. K dispozici je pracovní sešit se stejným názvem.

- Pesach - odchod z Egypta

Žáci se seznámí s biblickým příběhem exodu, s oslavami svátku Pesach. Zamýšlejí se nad aktuálností Desatera v dnešním světě, dozvědí se, co je Tóra a co obsahuje. Ve strukturovaném dramatu si žáci mohou vyzkoušet vlastní rozhodování mezi útlakem a nejistou

svobodou. Cílem dílny je osobní prožitek a reflexe. Program je vhodný pro všechny věkové kategorie.

- Šabat

Dílna v teoretické části vysvětlí původ a význam Šabatu pro život Židů, v praktické části si děti zkusí prostřít sváteční stůl. Seznámí se i se sváteční bohoslužbou v synagoze. Dílna je vhodná pro všechny věkové kategorie.

- Chanuka – svátek světel

Chanukové povídání o zázraku, o hrdinství a o důležitosti vzdělání. Žáci si zapálí chanuku a zahrají chanukovou hru. Vhodné pro děti předškolního a mladšího školního věku.

- Purim – příběh královny Ester

Purimový příběh o závistivém a zlém rádci Hamanovi, králi Ahašverošovi, který se na radu svého rádce rozhodl vyvraždit všechny Židy a hrdinství a moudrosti Ester, která zachránila svůj národ. V praktické části si děti vyrábějí svitek, na kterém je příběh o Purimu. Dílna je vhodná pro děti mladšího školního věku.

- Simchat Tóra – radost z Tóry

Po domluvě s lektorkou může mít dílna několik podob. Žáci se seznamují s biblickými příběhy, naučí se hebrejskou píseň David melech Jisrael a také zatancují jednoduchý tanec. Domů si odnášejí vlastnoručně vyrobenou Tóru. Program je vhodný pro všechny věkové kategorie.

- Židovská svatba

Na příkladu a symbolice židovské svatby se žáci seznámí s fungováním tradiční židovské rodiny, poznají tradiční postavení ženy a muže v rodině a ve společnosti a popíší si běh života od narození po dospělost. Obsah dílny je dokreslen fotografiemi tradiční židovské svatby. Součástí programu je psaní vlastní svatební smlouvy – ketuby. Dle časových možností je možná i ukázka svatebního tance. Dílna je vhodná pro pro II. stupeň ZŠ.

Interaktivní dílny

Interaktivní dílny mají vždy první část pracovní v dílně VKC, druhá část je věnována prohlídce některé tematicky blízké expozici Židovského muzea.

- Holocaust v dokumentech

Tento náročnější program vznikl ve spolupráci s Domem Konference ve Wannsee a je určen pro žáky 8. a 9. tříd a pro žáky středních škol. Během dílny dochází k analyzování holocaustu do pěti fází : definice a evidence, zbavování práv a majetku, deportace, koncentrace a fyzická likvidace židovských obyvatel. VKC připravilo pro tento program pracovní sešity.

- Reflexe – viníci, zachránci a ti druzí

Interaktivní dílna je určena pro žáky 8. a 9. tříd základních škol a žáky středních škol. Jak je možné definovat jednotlivé skupiny zúčastněných, na to pomůže dát odpověď dokumentární film, beseda s pamětníkem nebo fotografie a konkrétní příběhy jednotlivých aktérů holocaustu. Tato dílna vznikla ve spolupráci s Muzeem války v Londýně.

- Hanin kufřík

Program je vhodný pro žáky druhého stupně základních škol a pro žáky středních škol. Základem dílny je práce s knihou Karen Levinové Hanin kufřík, vydaný nakladatelstvím Portál ve spolupráci s ŽM Praha v roce 2003. Žáci se na základě vlastního pátrání v dokumentech a následné diskuzi s pamětníkem holocaustu seznamují s osudy konkrétních osob z období 2. světové války. K dílně je vytvořen pracovní sešit stejného názvu.

- Badatel

Program je interaktivní alternativou přednášky Tradice a zvyky Židů. Děti pracují v malých skupinkách cca 30 minut. K dispozici mají texty, fotografie, obrázky, předměty a řeší zadaný úkol z typicky židovské problematiky. Každá skupinka pak prezentuje výsledek své práce ostatním žákům. VKC opět připravilo pracovní sešit Badatel. Program je určen pro 2. stupeň ZŠ a pro žáky středních škol.

- Hebrejská abeceda

V této dílně se žáci seznámí s hebrejskou abecedou a se základními pravidly jejího psaní. Děti napodobují práci sofera, tj. člověka, který opisuje svitky Tóry, nebo vyrábějí pexeso s hebrejskými písmeny. Jako pomůcka slouží účastníkům pracovní sešit Hebrejská abeceda. Program je vhodný pro žáky 2. stupně ZŠ a středních škol.

Projekty

- Zmizelí sousedé

Projekt Židovského muzea v Praze Zmizelí sousedé je ojedinělý projekt, jehož počátky sahají do roku 1998. Byla to doba, kdy v naší zemi panovalo velmi příznivé klima, kdy výuku na téma holocaustu podporovaly nejen mezinárodní organizace a instituce, ale také vláda a prezident České republiky Václav Havel. V roce 1999 vláda podepsala důležitý dokument s názvem “Usnesení o podpoře výchovy a vzdělávání na téma Jak vyučovat o holocaustu”. V roce 1999 navíc prezident Havel inicioval konferenci s mezinárodní účastí s názvem Fenomén holocaust, na které byl tento projekt oficiálně vyhlášen.

V témže roce zveřejnilo ŽM Praha první výzvu základním a středním školám. Projekt Zmizelí sousedé je určen pro žáky od 12 do 18 let. Podstatou projektu je vyhledávat dokumenty, fotografie, deníky, dopisy a archivní materiály, které se týkají občanů, kteří zmizeli beze stopy za 2. světové války. Vzhledem k tomu, že se jedná o přibližně šest až sedm milionů židovských spoluobčanů, je projekt možno pokládat za dlouhodobý.

Cílem projektu je podnítit žáky škol k získávání nových informací, ke kladení si otázek, k pátrání po dokumentech a svědectví a také motivovat žáky škol po prožití možného dobrodružství a zážitku. Žáci si budou muset vytvořit svůj vlastní názor, budou muset pracovat samostatně a s autentickými informacemi. Výstupem této práce je vytvoření originálního dokumentu, časopisu, sborníku nebo webových stránek. Důležitá je také mezigenerační komunikace, získávání důvěry pamětníků, komunikace nejčastěji v anglickém jazyce a případná záchrana dokumentů.

Vzdělávací a kulturní centrum ŽM Praha vydalo k tomuto projektu doporučenou metodiku.

Prvním krokem jsou nabyté teoretické znalosti o historii Židů, o době nástupu Hitlera k moci a o době 2. světové války. Atmosféru a motivaci k práci lze získat četbou literatury, shlédnutím dokumentárního filmu, výstavy, nebo návštěvou některého ze vzdělávacích seminářů včetně besedy s pamětníkem.

Druhým krokem by mělo být rozdělení úkolů do pracovních skupin. Zatímco jedna skupinka bude pátrat v dokumentech, druhá může vyhledávat a zpovídat pamětníky nebo shromažďovat údaje o židovském osídlení v obci nebo regionu před válkou.

Třetí krok bude sběr materiálů. Je to podstatná část celého projektu, kdy žáci budou navštěvovat archiv, místní kroniky, knihovnu a také nejbližší židovskou obec.

Do projektu je v současné době zapojeno desítky škol, které předkládají své výstupy pátrání ve formě písemného zpracování, webové stránky, panelu, plakátu nebo výstavy. Písemná práce má mít rozsah minimálně sedm a maximálně třicet stran včetně příloh. U prací je nejdůležitější obsah – mají obsahovat nové informace, poznatky, vlastní úvahy žáků, popis vlastních zážitků apod.

Účastníky projektu jsou především žáci, dospělé osoby a VKC a občanské sdružení Projekt ŽMP Zmizelí sousedé. Dospělí by měli poskytovat především pomoc, rady a motivaci žáků. Jsou to především učitelé jednotlivých škol, ale i pracovníci institucí, muzeí, archivů, kronikářů a nezbytní pamětníci. Role žáků je hledat, pátrat a zpracovávat informace do výsledné podoby. Pracovníci Židovského muzea v Praze a členové občanského sdružení Projekt ŽMP Zmizelí sousedé mohou školám pomoci v hledání informačních zdrojů, s vytvořením sborníků, uspořádáním výstavy, s natočením dokumentárního krátkého filmu anebo s přípravou zvolené prezentace projektu.

První sborník byl vydán v říjnu 2000 a autoři příspěvků byli tehdy přijati na Pražském hradě, kde získali ocenění od Arnošta Lustiga. První studentský dokument byl vysílán ČT 1 v roce 2001.

V současné době lze konstatovat, že tento dobrovolný projekt se stal v českých školách velmi úspěšným. Svědčí o tom tato čísla:

- Do dnešního dne bylo uspořádáno sedm výstav projektu.

- Celkem dvacet tři škol vytvořilo webové stránky o své práci na projektu.
- Písemné záznamy nejčastěji v podobě sborníků vytvořilo třicet pět škol.
- Panelovou prezentaci Zmizelých sousedů uspořádalo celkem dvacet škol.

Projekt Zmizelí sousedé podpořila celá řada státních a soukromých institucí nejen v České republice. Partnery projektu jsou Památník Terezín, Institut Tereziánské iniciativy, Tereziánská iniciativa, Židovská obec v Praze a Federace židovských obcí v České republice. Na projektu spolupracuje také FF UK Praha, PF UP Olomouc a PF Mu Brno. Finanční podporu zajišťují Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstvo kultury České republiky, Česká rada pro oběti nacismu, Nadační fond obětem holocaustu, Městská část Praha 1, Magistrát hlavního města Prahy, Task Force for int. Cooperation on Holocaust Education, International Visegrad Fund, American Jewish Joint Distribution Committee a The Hidden Child.

5.3 Vzdělávací projekt Památníku Černovice

Vzdělávací projekty Židovského památníku Černovice jsou určeny pro žáky druhého stupně základních škol a žáky středních škol. Obsahem seminářů jsou odborné přednášky a diskuse, praktické dílny, návštěva Památníku Černovice a možné je i dohodnout besedu s pamětníkem. Pro žáky jsou připraveny pracovní listy, vyvinuté ve spolupráci s Pedagogickou fakultou Masarykovy university v Brně. Obsahují formulaci konkrétních zajímavých úloh pro samostatnou a skupinovou práci, cvičení, návrhy k samostatnému studiu a průzkumům, dotazníky, soupis zdrojů atd. V některých úlohách budou žáci osobně osloveni prožitkem a následně vyzváni k zaujetí vlastního stanoviska, čímž má být dosaženo vysoké míry porozumění. Cílem není jen zprostředkování teoretické znalosti dějin a faktů holocaustu, ale probuzení a prohloubení schopnosti vcítit se do situace lidí, kteří v této době žili. Vzdělávací projekt má akreditaci MŠMT a je také touto institucí finančně podporován.

5.4 Aktivity Terezínské iniciativy

Terezínská iniciativa je organizace, která sdružuje bývalé vězně nejen z Terezína, ale i z ostatních koncentračních táborů za 2. světové války. Jsou to pamětníci žijící v České republice, Izraeli, USA a dalších zemích světa, kam se uchýlili po ukončení války. V současné době TI registruje asi 600 členů z ČR a asi 100 členů žijících v zahraničí.

Tito přeživší občané mají velký zájem na vzdělávání mladých lidí o problematice holocaustu, proto Terezínská iniciativa finančně podporuje školní skupiny, které přijíždějí na semináře do Terezína. Náklady na vzdělávací program v Památníku Terezín hradí žákům 7. třídy v délce jednoho dne, žákům od 8. třídy výše dvou a vícedenní seminář. Mimo tuto aktivitu se členové Terezínské iniciativy zúčastňují besed s pamětníky, pořádají přednášky, jsou spoluautory publikací o Šoa a spolupracují na přípravě výstav, divadelních představení nebo filmových dokumentů.

6 LITERATURA A DIDAKTICKÉ POMŮCKY VZTAHUJÍCÍ SE K PROBLEMATICE HOLOCAUSTU

V současné době lze konstatovat, že výběr a celková nabídka materiálů k výuce o holocaustu je na poměrně uspokojivé úrovni. Učitelé mohou volit z těchto základních skupin pomůcek:

- učebnice a doplňková literatura
- DVD a poslechová CD
- dokumentární filmy
- pracovní listy
- archivy a archivní materiály

V této kapitole uvádím materiály, které se staly vyhledávanými a často používanými pomůckami výuky na našich školách.

Učebnice a doplňková literatura

Sledování židovské problematiky a holocaustu v českých učebnicích se věnují především Tereziánská iniciativa, Institut Tereziánské iniciativy a Židovské muzeum v Praze. Hodnocení a poté i doporučení učebnic školám považují tyto instituce za jednu ze svých priorit. Veřejná kritika a diskuse o obsahu učebnic mezi odborníky přispěla k tomu, že se i v českých učebnicích obraz židovských dějin a holocaustu postupně začíná vyjasňovat.

Zvláštní kapitolou v literatuře je problematika Terezína. Výklad o Terezíně bývá většinou stručný a obsahuje pouze nejzákladnější informace. S ohledem na to, že terezínským ghettem prošly desítky tisíc českých Židů a zároveň československých občanů, měla by mu být patrně věnována větší pozornost.

Tyto učebnice často neotvírají otázky reakcí české společnosti na pronásledování a vyvraždění českých Židů a netáží se po zdrojích českého antisemitismu, který byl patrný ve společenské atmosféře a vládní politice v době druhé republiky a po okupaci, ale omezují se na pouhou faktografii a obrazovou dokumentaci. Bylo by ale žádoucí, aby se texty více zaměřily na sociální, politický, duchovní a materiální vývoj společnosti a na lidskou každodennost.

Žáci by měli být více vedeni k tomu, aby si uvědomili, že rasismus a antisemitismus je fenomén, před nímž nebyla žádná evropská společnost imunní a který byl a je i problémem české společnosti.

Příklady doporučených pedagogických materiálů a učebnice o holocaustu a rasismu:

Téma: Holocaust. Informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Praha 2000

Příručka určená učitelům obsahuje stručné dějiny holocaustu Židů a Romů v Evropě i v českých zemích. Kniha je doplněna o úvod o dějinách rasismu a antisemitismu a závěrečnou kapitolu o významu holocaustu v současnosti, včetně tzv. „osvětimské lži“ - popírání holocaustu.

Židé - dějiny a kultura, Židovské muzeum v Praze, Praha 1997

Knížka obsahující základní informace o zvycích, kultuře a dějinách Židů. Kapitolu o antisemitismu připravil Leo Pavlát, kapitola Persekuce a vyhlazení Židů za 2. světové války pochází z pera Miroslava Kárného a Anity Frankové.

Marie Bezchlebová, Anita Franková, Eva Štichová: Cesta - cíl neznámý. Čítanka, Praha 1992

Čítanka je rozdělená na čtyři části. V první části, která nese název „Motýli tam nežili“, jsou zveřejněné básničky především dětských autorů z Terezína. Druhá část je vzpomínková, autorky zde zveřejňují vzpomínky přeživších vězňů, které ukazují na holocaust z pohledů obětí. Třetí oddíl nese název Spravedliví mezi národy a do této kapitoly přispěl např. i Václav Havel. Smyslem příspěvků je ukázat na nutnost pomáhat ohroženým a postavit se na

stranu spravedlnosti. Poslední části jsou příspěvky spisovatelů, a to nejen židovského původu. Žáci se mohou seznámit např. s povídkami a básněmi Karla Čapka, Karla Poláčka, Jiřího Ortena, Jaroslava Seiferta a dalších. Úkolem čítanky je pomoci vychovávat žáky k toleranci a lidské dobrotě.

Tatjana Šišková (ed.): Výchova k toleranci a proti rasismu, Portál, Praha 1998

Učebnice obsahuje texty o menšinách, rasismu a antisemitismu, jsou zde uvedeny modelové hodiny pro žáky.

DVD a poslechová CD

Magda Kurdíková, Libor Kyncl a kolektiv: CD ROM. Čítanka o holocaustu Židů za druhé světové války (87 literárních ukázek doplněných faktografií o holocaustu pro základní a střední školy), nakladatelství Sedmikráska, Hustopeče 2002

Tato pomůcka, kterou můžeme nazvat počítačovou čítankou, je originální nejen svojí formou, ale především díky způsobu, kterým vznikla: čítanka je výsledkem společné práce nadšené skupiny přibližně dvou desítek učitelů a několika desítek studentů základních a středních škol. Z tohoto pohledu se jedná o poměrně mimořádný pedagogický počín. Smyslem Čítanky o holocaustu je prostřednictvím literárních ukázek studentům přiblížit téma holocaustu prostřednictvím literárního prožitku a ukázat jim, že za čísly a učebnicovými záznamy stojí konkrétní člověk.

Hlavní část CD je proto tvořena ukázkami z literárních děl o holocaustu, případně o koncentračních táborech od českých i zahraničních autorů. Většina ukázek je česky, ale najdeme zde i anglické, německé či hebrejské texty, které učitel může velmi dobře použít při hodinách dějepisu, literatury či třeba jazyků. Kromě beletrie a poezie jsou v čítance publikovány také ukázky vzpomínek pamětníků, kteří prošli zkušeností holocaustu.

Druhá část pomůcky se týká židovských dějin, dějin židovského holocaustu a koncentračních táborů.

Pavel Štingl: DVD 2x kniha osudu

Ve VKC Židovského muzea Praha lze pro školy zakoupit DVD Pavla Štingla *2x kniha osudu*, které obsahuje filmy *O zlém snu*, *Příběh trosečníků Patrie* a galerii archivních filmových záběrů z let 1918-1945. Oba dokumenty jsou délkou přizpůsobeny trvání vyučovací hodiny. DVD má českou, německou a anglickou verzi. Film *O zlém snu* je příběhem Evy Löwidtové-Erbenové, která je jedním z dětí, o kterých pojednává putovní výstava VKC *Neztratit víru v člověka...*

Protektorát očima židovských dětí.

DVD/ DVD-ROM Vzpomínky a zapomínání, vydala filmová společnost 12 Opic

Na počátku byl projekt "vzpomínky a zapomínání", zaměřený na proměny zobrazování holocaustu a na možnosti objektivní reflexe jeho událostí prostřednictvím filmů animovaných, dokumentárních a hraných, natočených v různém časovém odstupu od konce druhé světové války. Projekt probíhal nejen v České republice, filmy se promítaly v Polsku, Německu, Maďarsku a na Slovensku v letech 2004 – 2006.

Projekt *Vzpomínky a zapomínání* dále pokračoval vydáním unikátního stejnojmenného DVD-ROMu, který obsahuje trojici filmů, jež se liší formální podobou i časem vzniku:

animovaný film *Apel* polského režiséra Ryszarda Czecha z roku 1971, hraný film režiséra Andrzeje Munka *Pasažérka* (1963) a dokument *Lucie Králové a Miroslava Nováka Zlopověstné dítě* (2003). Na DVD lze najít i část s fotogalerií, audiorozhovory a údaje o autorech.

Dokumentární filmy

Olga Strusková: Stopy po hvězdách. dokumentární cyklus.

Dokumentární šestidílný cyklus Olgy Struskové *Stopy po hvězdách* se zabývá současnými způsoby výuky holocaustu. Pro výuku je doporučen VKC Židovského muzea v Praze. Jednotlivé části cyklu mají místopisný podtitul podle toho, kde se odehrává jejich děj

nebo kde byly natočeny. Jeden díl má pro pedagogy příznivou délku 26 minut, takže lze velmi dobře zbytek časové dotace věnovat rozhovorům a diskusi se žáky.

Olga Strusková: Setkání s Bertou Suttnerovou. Dokumentární cyklus.

Dokumentární cyklus je výsledkem celoroční spolupráce studentů Gymnázia v Praze 10 Přípotoční s tvůrčím týmem produkční společnosti Ars Humana. Cyklus je věnován výjimečné pražské rodačce Bertě Suttnerové-Kinské, první ženské nositelce Nobelovy ceny za mír. Délka jedné části je sedmnáct minut. Jednotlivé části cyklu nenásilnou formou seznamují žáky s pojmy xenofobie, rasismus, či extremismus.

Lukáš Příbyl: Zapomenuté transporty. 4 x DVD, Praha 2010

Dokumentární cyklus historika a politologa Lukáše Příbyla, který vyšel letos v lednu jako kolekce čtyř filmů na DVD, byl pořízený ve dvaceti zemích světa a mluví se v něm šesti jazyky. Jedná se o dílo, které již získalo velký mezinárodní ohlas. Filmy byly L. Příbylem natáčeny po dobu deseti let na základě historického výzkumu, neobsahují žádný současný komentář, pouze autentické záběry, nalezené v archivech nebo u veřejnosti.

“Filmy zkoumají různé „modely přežití“ v extrémních podmínkách, z pohledu mužů, žen, rodin nebo jednotlivců, deportovaných do táborů a ghett v Lotyšsku, Bělorusku, Estonsku a Polsku. Boj o holý život, lásky, úteky nebo „normální život“ v ghettu popisují svědci, kteří v naprosté většině vypovídají poprvé, s obdivuhodným optimismem a humorem.”⁷

Pracovní listy

Pracovní listy bývají většinou doprovodným materiálem kurzů a seminářů jak pro pedagogy, tak pro žáky. Pracovní listy je možné získat i na webových stránkách a pracovních setkáních učitelů. Často zpracovávají problematiku historie Židů, kulturní zvyky a tradice a období holocaustu.

7. <http://www.forgottentransports.com/cz/>

Archivy a archivní materiály

Tato kategorie výukových materiálů je určena spíše pro starší žáky a studenty. Do archivů často přicházejí školní skupiny, které pracují na projektu Zmizelí sousedé. K dispozici jim jsou městské a regionální archivy.

Velkým počinem se stal přístup k archivu Institutu USC Shoah Foundation z Univerzity Jižní Kalifornie, jež obsahuje téměř 52 000 výpovědí přeživších a svědků holocaustu, zaznamenaných v 56 zemích a 32 jazycích, který poskytuje Karlova univerzita v Praze. Zájemci ho najdou pod termínem Centrum vizuální komunikace Malach.

Očekává se, že bude vyhledávaným informačním zdrojem nejen pro studenty a akademickou obec Univerzity Karlovy, ale že jeho zpřístupnění pomůže rozšířit znalosti o holocaustu a ideologické nesnášenlivosti i učitelům a studentům základních a středních škol, kteří se o tuto problematiku více zajímají.

II. EMPIRICKÁ ČÁST DIPLOMOVÉ PRÁCE

7. HLAVNÍ ÚKOLY EMPIRICKÉHO ŠETŘENÍ

Empirické šetření bude zaměřeno na problematiku rozsahu znalostí mládeže staršího školního věku z Prahy o holocaustu, o dění v Terezíně za 2. světové války a také na představy a názory k rasismu a antisemitismu u nás. *např.*

Za hlavní úkoly empirického šetření považuji toto:

- Zpracovat důkladný projekt empirického šetření. *např.*
- Vybrat průzkumný soubor respondentů.
- Zpracovat pracovní hypotézy.
- Provést předprůzkum a provést případné úpravy dotazníku.
- Provést vlastní empirické šetření mezi přibližně 1000 respondenty.
- Provést analýzu získaných podkladů a zpracovat výsledky šetření.

První část práce se zaměřuje na stanovení výzkumného problému, cíle a stanovení pracovních hypotéz. Bude zde charakterizován výzkumný soubor respondentů a provedení předvýzkumu formou nultého dotazníku.

Druhá část empirické části diplomové práce analyzuje výsledky šetření. Byly zpracovány odpovědi respondentů, vzájemně porovnány a vyhodnoceny.

8. STANOVENÍ VÝZKUMNÉHO PROBLÉMU

Základním zdrojem ke stanovení výzkumného problému, kterým se chci zabývat, je moje pedagogická praxe na základní a střední škole v Praze. Zatímco před deseti lety neměli ještě žáci základních škol příliš velké povědomí o holocaustu a problematice Židů za 2. světové války na našem území, v posledních letech pozoruji v této otázce zlepšení.

Empirickým šetřením chci zjistit, zda otevření této problematiky v posledním desetiletí mělo vliv na celkové znalosti žáků základních škol v Praze.

Absolvovali žáci základních škol některý vzdělávací kurz nebo seminář na téma holocaust a události 2. světové války? V jakém početním zastoupení? Jsou žákům 9. tříd základních škol známy termíny rasismus a antisemitismus? Další otázkou je, zda větší zájem a znalosti zkoumané problematiky mají chlapci nebo dívky.

9. STANOVENÍ CÍLE EMPIRICKÉHO ŠETŘENÍ

Cílem empirického šetření je oslovit reprezentativní soubor žáků 9. tříd základních škol a zjistit, zda dokážou vysvětlit pojem holocaust, zda mají základní znalosti o ghettu Terezín a jaký mají názor na rasismus a antisemitismus u nás. Cílem je i porovnat znalosti chlapců a dívek stejné věkové skupiny a stejného ročníku školy.

Výsledky dotazování budou podrobeny analýze a pro větší přehlednost tabulkovému zpracování. Na základě výsledků analýzy bude provedeno vyhodnocení celého šetření.

10. POUŽITÉ METODY EMPIRICKÉHO ŠETŘENÍ

Během šetření byly použity následující výzkumné metody:

- Metoda terénního výzkumu, zaměřená na sběr materiálů v sociálním terénu, v tomto případě na vybraných základních školách.
- Explorační metoda řízeného dotazníku jako základní výzkumné techniky sběru dat, která byla použita u všech respondentů.
- Metoda logické analýzy jako základní analytická metoda při analýzách a formulacích závěrů.

Dále byla použita práce s dokumenty a webovými stránkami, které jsou v současnosti k dispozici a bylo je možné využít pro rozhodnutí o velikosti výzkumného souboru.

11. VYSLOVENÍ HYPOTÉZY

Hypotéza č. 1:

Základním zdrojem poznatků o období holocaustu je školní výuka, je důležitější než televizní a rozhlasové vysílání.

Hypotéza č. 2:

Větší rozsah znalostí o problematice holocaustu a Terezína mají chlapci z 9. tříd základních škol v Praze než dívky ze stejného typu škol.

Hypotéza č. 3:

Větší část žáků a žákyň základních škol vysloví svoje výhrady k romskému etniku než k židovské menšině.

12. PROVEDENÍ PŘEDVÝZKUMU

Předvýzkum byl proveden na souboru respondentů, který má shodné znaky jako výzkumný vzorek. Soubor tvořili žáci a žákyně 9. třídy základní školy v rozsahu jedné třídy, což bylo 18 žáků. Vlastního empirického šetření se tato skupina poté nezúčastnila.

Žákům byl zadán k vyplnění dotazník s jedenácti otázkami, které jsou s výjimkou otázky číslo dvě totožné s dotazníkem, který byl rozeslán pro vlastní empirické šetření. Otázka číslo dvě byla původně položená jako otázka otevřená “ Co si představuješ pod pojmem holocaust”? Odpovědět svými slovy na tuto otázku činilo žákům potíže, proto po úvaze došlo ke změně otázky na konstatování” Vím, co byl holocaust” s možností odpovědět ano, ne nebo nejsem si jist.

13. ROZSAH PRŮZKUMNÉHO VZORKU

Pro provedení empirické sondy bylo náhodným výběrem osloveno 70 z celkového počtu 259 základních škol v Praze. V úvahu nebyla brána skutečnost, zda-li se jedná o školu soukromou nebo veřejnou, podmínkou bylo pouze to, aby se jednalo o školu plně organizovanou.

Z celkového počtu 70 oslovených škol odeslalo vyplněné dotazníky žáky 9. tříd celkem 47 škol, což je 67,14 % datazovaných subjektů. Doručeno bylo 1149 dotazníků, z tohoto počtu bylo 18 materiálů vyřazeno pro výrazné nedostatky ve vyplňování. Znamená to, že logickou kontrolou prošlo celkem 1149 dotazníků, ale zpracováno pro výsledky tohoto šetření bylo pouze 1131 dotazníků, což je 98,43 % z celkového počtu odevzdaných dotazníků.

Zpracování bylo provedeno ručně bez použití výpočetní techniky.

Celkový počet ZŠ v Praze	Počet oslovených ZŠ	%
259	70	27,03

Rozsah průzkumného vzorku	Zúčastnilo se šetření	%
70 škol	47 škol	67,14

Odevzdáno	Vyřazeno	Zpracováno	%
1149 dotazníků	18 dotazníků	1131 dotazníků	98,43

Pro potřeby empirického šetření a potvrzení nebo vyvrácení hypotézy došlo k rozdělení respondentů na chlapce a dívky. Z celkového počtu zpracovaných dotazníků bylo 520 respondentů chlapců a 611 respondentů dívek.

Počet respondentů	Počet dívek	%	Počet chlapců	%
1131	611	54.02	520	45,98

14. ANALÝZA VÝSLEDKŮ EMPIRICKÉHO ŠETŘENÍ

14.1 Otázka číslo 1: Rozsah zájmu o události 2. světové války

První otázka dotazníku se týkala rozsahu zájmu žáků 9. tříd o události 2. světové války obecně. Vzhledem k všeobecně rozšířenému názoru, že žáky dějepis příliš nezajímá, byla tato otázka položena jako první proto, že problematika holocaustu a Terezína je součástí tohoto období a žáci ji mohou znát pouze zprostředkovaně, nikdo z nich nebyl přímým účastníkem sledovaného období. Odpovědi byly rozděleny a sledovány zvlášť u chlapců, a zvlášť u dívek.

Možnosti odpovědí byly čtyři :

- Často
- Občas
- Málo
- Vůbec

Zajímám se o události 2. světové války:

	Chlapci	%	Dívky	%
Často	162	31,15	112	18,33
Občas	198	38,08	194	31,75
Málo	137	26,35	233	38,13
Vůbec	23	4,42	72	11,79

Shrnutí:

U žáků 9. tříd základních škol existuje zájem o události 2. světové války velmi rozdílně u chlapců a u dívek. Zatímco pozitivní zájem vyjadřuje u chlapců zhruba dvě třetiny z nich, přesněji 69,23 %, u dívek je to pouze polovina – 50,08 %. Větší rozdíl odpovědí je

evidován u odpovědi “vůbec se nezajímám o události 2. SV”, kde v případě chlapců takto odpovědělo pouze 4,42 %, zatímco dívky odpověděly kladně v 11,79 % případech. Největší procentuální zastoupení na tuto otázku pak měla skupina dívek, která v celkovém počtu 38,13 % odpověděla, že o události 2. SV se zajímá “málo”. Z odpovědí lze usuzovat, že problematika války, zbraní, násilí a bitev se patrně tradičně více dotýká mužské části populace.

14.2 Otázka číslo 2: Víím, co byl holocaust

Jak je sděleno výše, tato otázka byla na základě provedeného předvýzkumu změněna z otevřené na uzavřenou. Žáci jen stěží hledali správnou formulaci na tuto otázku, proto v dotazníku bylo žákům nabídnuto vybrat si z odpovědí ano, ne a nejsem si jist. Jsem si vědoma rizika, že odpovídat ano mohli tudíž i žáci, kteří ve skutečnosti tento pojem vysvětlit nedokáží, nebo mají jen přibližnou představu o jeho významu. Podle RVP pro základní vzdělávání lze ale předpokládat, že se všichni žáci 9. tříd základních škol o tomto období učili a měli by umět pojem holocaust nejen zařadit do konkrétního časového období, ale měli by s určitostí popsat jeho význam.

Z empirického šetření vyplývá, že naprostá většina respondentů pojem holocaust zná a jistě se s ním setkala.

Vím, co byl holocaust:

	Chlapci	%	Dívky	%
Ano	288	55,38	200	32,73
Ne	117	22,50	143	23,40
Nejsem si jist	115	22,12	268	43,87

Shrnutí:

V této otázce došlo k velkému přiblížení odpovědí chlapců a dívek v kladné nebo spíše kladné odpovědi. V obou skupinách respondentů jsou více než dvě třetiny těch, kteří mají

pro holocaust vysvětlení tak, že mohli odpovědět ano, nebo alespoň nejsem si jist. Ve skupině chlapců takto odpovědělo 77,50 % respondentů, v případě dívek 76,60 % respondentů. Významně se ale liší jednoznačně kladná odpověď “ano”, kde opět ve větším počtu souhlasně odpovídali chlapci. Zatímco chlapců se vyjádřilo kladně 55,38 %, dívek bylo podstatně méně – pouze 32,73 %. Odpovědi v tomto rozložení bylo možno očekávat s ohledem na předešlou otázku, která se týkala zájmu o události 2. světové války a kde větší zájem vyslovili právě chlapci.

14.3 Otázka číslo 3: Víím, čím byl Terezín za 2. světové války

V této otázce jsem zjišťovala, zde si samotní žáci jsou schopni s holocaustem a válečnými událostmi spojit české město, které navíc leží nedaleko od Prahy a které není problém osobně navštívit. Navíc se jedná o město, kde sídlí Památník Terezín, což je instituce, která je hlavním pořadatelem vzdělávacích aktivit o holocaustu v České republice a která má bezkonkurenčně stoprocentní návštěvnost svých vzdělávacích seminářů a kurzů. Navíc i média věnují Terezínu patřičnou pozornost, ať už se jedná o pietní akty nebo vandalismus.

Vím, čím byl Terezín za 2. světové války:

	Chlapci	%	Dívky	%
Ano	363	69,81	331	54,17
Ne	58	11,15	66	10,80
Nejsem si jist	99	19,04	214	35,03

Shrnutí:

Terezín s existencí židovského ghetta si nedokáže spojit shodně asi jedna desetina respondentů bez ohledu na pohlaví. Čím Terezín byl neví 11,15 % chlapců a 10,80 % dívek. Lze ale konstatovat, že nadpoloviční většina respondentů znalosti o Terezíně má a mohli tak

odpovědět jednoznačně “ano”. Opět zde došlo k převisu kladných odpovědí u žáků před dívkami. Zatímco chlapců kladně odpovědělo 69,81 %, u dívek to bylo pouze 54,17 %.

Vzhledem k tomu, že v Terezíně se dějiny psaly na dvou oddělených místech, byla následující otázka směřována na existenci koncentračního tábora pro Židy ve Velké pevnosti a na existenci gestapácké věznice v Malé pevnosti.

14.4 Otázka číslo 4: Co se odehrávalo v Terezíně za 2. světové války

V návaznosti na znalost historie Terezína v novodobých dějinách měli žáci ve čtvrté otázce označit využití města tak, jak se domnívají že využito bylo. Byla-li žákům nabídnuta jednoznačně formulovaná možnost, že Terezín byl koncentračním táborem pro Židy, rozhodlo se pro tuto možnost podstatně více respondentů, než když měli konstatovat, zda vědí, čím byl Terezín za 2. světové války.

Bývalá vojenská pevnost Terezín se za 2. světové války stala:

	Chlapci	%	Dívky	%
Koncentračním táborem pro Židy	413	79,42	521	5,27
Lázeňským městem německé armády	27	5,19	48	7,86
Kasárnami Wehrmachtu	348	66,92	396	4,81
Věznicí gestapa	163	31,35	103	6,86

Rozdíl odpovědí do 100 % v tabulce tvoří záporné odpovědi.

Shrnutí:

Naprostá většina žáků v této otázce správně označila, že Terezín se ve sledované době stal koncentračním táborem pro židovské občany. Zatímco jednoznačnou kladnou odpověď na předešlou otázku dalo 69,81 % respondentů – chlapců, byla-li nabídnuta konkrétní

možnost označit existenci koncentračního tábora, označilo tuto odpověď o 10 % více žáků. V případě dívek je tento rozdíl ještě daleko větší. Kladnou odpověď na znalost dění v Terezíně dalo v předešlé otázce 54,17 % respondentek, zatímco v otázce číslo 4 zvolilo možnost existence koncentračního tábora dokonce 85,27 % dívek.

K možnosti souhlasit s možností Terezína jako lázeňského města německé armády se jak ve skupině chlapců, tak ve skupině dívek přiklonilo spíše zanedbatelné množství respondentů.

Poněkud překvapující je souhlasná odpověď na třetí výrok. Více než polovina dotázaných se s největší pravděpodobností domnívá, že Terezín byl zároveň koncentračním táborem i kasárenami německé armády. Z této odpovědi by ale vyplynulo, že žáci nemají dostatečné povědomí o způsobu přežívání židovských spoluobčanů v Terezíně, že nemají jasnou představu o hygieně ve městě, o šíření chorob a každodenním hladu a mají patrně mylnou představu o možném spoluzití dvou sociálně a národnostně odlišných skupin obyvatel v uzavřeném městě – ponižovaných Židů určených k likvidaci a hrdých vojáků Německé říše.

To, že Terezín byl také věznicí gestapa, ví pouhá třetina chlapců a jen 16,86 % dívek. Domnívám se, že tento fakt ví z větší části nejspíše ti žáci, kteří Terezín navštívili. Faktem je, že k záměně nebo směšování funkce Velké a Malé pevnosti ve 40. letech 20. století dochází často i v tisku. Rozdíl v odpovědi mezi chlapci a dívkami je 15 % opět ve prospěch chlapců.

14.5 Otázka číslo 5: Víím, co znamená pojem Osvětim

V této otázce jsme se pokusila zjistit, zda žáci vědí o existence nejproslulejšího vyhlazovacího tábora v Osvětimi. Terezín a Osvětim bývají často zmiňovány společně, protože v podstatě každý český Žid, který prošel Osvětimí, pobýval před transportem v Terezíně. Tudíž i pamětníci, vystupující v dokumentárních filmech a na besedách ve školách a na seminářích zmiňují často oba koncentrační tábory. Výsledky dotazování ukázaly, že počet žáků 9. tříd zná ve stejné míře oba pojmy – Terezín i Osvětim.

Vím, co znamená pojem Osvětim:

	Chlapci	%	Dívky	%
Ano	345	66,35	346	56,63
Ne	62	11,92	43	7,04
Nejsem si jist	113	21,73	222	36,33

Shrnutí:

Odpovědi respondentů lze považovat za totožné s odpovědi na otázku číslo 3. Rozdíly jsou minimální, přibližně 60 % žáků 9. tříd se kladně vyjádřilo ke znalosti pojmu Osvětim. Za dobrý výsledek lze považovat počet kladných odpovědí k výroku “nevím, co znamená pojem Osvětim”. V případě chlapců se jedná o 11,92 % z celkového počtu respondentů, u dívek je to číslo ještě nižší – 7,04 %.

14.6 Otázka číslo 6: Odkud čerpáš informace o holocaustu a koncentračních táborech

V další otázce jsem zjišťovala, z jakých zdrojů mají žáci 9. tříd základních škol v Praze informace o sledovaném období. Moje pracovní hypotéza byla, že nejdůležitějším zdrojem informací je pro žáky škola. Tento fakt analýza odpovědí respondentů jednoznačně potvrdila.

Co je zdrojem informací o holocaustu a koncentračních táborech?

	Chlapci	%	Dívky	%
Škola a školní akce	428	82,31	531	86,91
Televize, rozhlas	331	63,65	446	73,00
Tisk	115	22,12	93	15,22
Internet	37	7,12	20	3,27
Rodina	43	8,27	11	1,80

Rozdíl odpovědí do 100 % tvoří záporné odpovědi.

Shrnutí:

Z uvedené analýzy získaných údajů jednoznačně vyplývá, že nejdůležitějším zdrojem informací o sledované dějinné etapě je pro žáky škola a školou pořádané akce. Jak chlapci, tak i dívky se ve více jak 80 % případů vyjádřili, že zdrojem informací je škola.

Druhým nejdůležitějším zdrojem informací je televize a rozhlas. Chlapci tento zdroj kladně označili v 63,65 % případech, dívky dokonce v 73,00 % případech.

S velkým odstupem následuje tisk. Chlapci označili tisk jako zdroj informací ve 22,12% a dívky pouze v 15,22 % případech.

Ovlivnění žáků internetem a rodinou je v tomto případě velmi nízké u chlapců, a přímo zanedbatelné u dívek. Nejnižšího výsledku dosáhl zdroj informací v rodině u dívek – pouhé 1,80 % celkového počtu respondentek. Zjištěný výsledek považuji za zarážející. Mohl by znamenat opravdu minimální komunikaci uvnitř rodiny na společensky závažná témata. Vezmu-li v úvahu, že několikrát do roka proběhne tiskem a televizním zpravodajstvím informace o zdevastovaných židovských hřbitovech, krádeži některého symbolu holocaustu nebo projevu rasismu ze strany např. dnes už zrušené Dělnické strany, je stav, kdy rodina tyto události nekomentuje se školou povinným dítětem poněkud špatný signál o komunikaci mezi rodiči a dětmi.

Z tabulky vyplývá, že pro výchovně vzdělávací proces má v tomto ohledu škola nezastupitelnou úlohu. Domnívám se, že důvodem je velmi dobrá nabídka vzdělávacích programů pro pedagogy, v současnosti široká nabídka didaktických pomůcek a také vynikající nabídka seminářů pro žáky škol. Vyškolení učitelé se seznamují s kreativními a interaktivními metodami výuky, které jsou pro žáky zajímavé a formou prožitku vedou k lepšímu pochopení situace.

14.7 Otázka číslo 7: Účast žáků na vzdělávacím programu mimo školu

Jak je popsáno v teoretické části diplomové práce, je v současné době opravdu široká nabídka seminářů a kurzů pro žáky základních škol. Hlavními vzdělávacími institucemi jsou v České republice Památník Terezín a Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze. S ohledem na skutečnost, že výzkumná sonda probíhala v Praze, chtěla jsme se prostřednictvím další otázky dopátrat počtu žáků, kteří seminář absolvovali.

Zúčastnil jsme se semináře nebo jiné akce o problematice holocaustu mimo školu:

	Chlapci	%	Dívky	%
Ano	339	65,19	368	60,23
Ne	181	34,81	243	39,77

Shrnutí:

Nadpoloviční většina respondentů – více než 60 % - se v minulosti zúčastnila semináře nebo jiné vzdělávací akce o problematice na téma holocaust. Tento počet je velmi příznivý a koresponduje se skutečností, že programy pořádané jak Památníkem Terezín, tak KVC Židovského muzea jsou dlouho dopředu rezervovány pro školní skupiny nejen z Prahy, ale z celé naší republiky.

Zarážející rozpor ale registruji u dívek, kdy vědomosti o holocaustu kladně hodnotilo v otázce číslo 2 pouze 32,73 % respondentek, přestože se semináře na danou problematiku zúčastnilo 60,23 % žákyň. Z uvedeného vyplývá, že i přes účast na semináři není polovina absolventek vzdělávací akce schopna jednoznačně vyjádřit souhlas s tvrzením “vím, co byl holocaust”. Tato zjištěná skutečnost by pak podle mého názoru částečně oslabovala význam účasti na vzdělávací akci.

14.8 Otázka číslo 8: Znalost pojmu rasismus

V současné době je pojem rasismus celospolečenským a každodenně diskutovaným problémem. Projevy rasismu se v naší společnosti vyskytují hlavně proti spoluobčanům romského etnika, v menší míře pak proti imigrantům z Asie, ze zemí bývalého Sovětského svazu a v poslední době i vůči Židům. Projevy rasismu nabývají ostřejších forem, nejedná se už jen o verbální útoky, ale také o projevy fyzického násilí s obětmi na životech.

Protože prvotní příčinou holocaustu byla nenávist k jiné rase, vyvyšování německého národa a dlouhodobá diskriminace méněcenných národů, zaměřila jsme se v této sondě i na otázky spojené s problematikou rasismu.

V současné české škole je samozřejmostí existence multikulturních tříd. V podmínkách Prahy je tento fakt ještě daleko intenzivnější, než ve školách mimo hlavní město. Z tohoto důvodu jsem předpokládala, že pojem rasismus bude znát téměř sto procent respondentů.

Odpovědi jsou znázorněny opět v tabulce.

Vím, co je rasismus:

	Chlapci	%	Dívky	%
Ano	484	93,08	559	91,49
Ne	13	2,5	18	2,95
Nejsem si jist	23	4,42	34	5,56

Shrnutí:

Odpovědi respondentů na tuto otázku pozvrdily, že problem rasismu je aktuální i na základních školách, žáci se o něm učí a nelze vyloučit, že s ním mají osobní zkušenost. To, že přes 90 % respondentů v obou sledovaných skupinách chlapců a dívek uvedlo, že ví, co rasismus je, je určitě velmi příznivá zpráva o žácích základních škol a o výsledku multikulturní

výchovy, která je v současnosti průřezovým tématem Rámcových vzdělávacích programů pro základní vzdělávání.

14.9 Otázka číslo 9: Znalost pojmu antisemitismus

Antisemitismus považujeme za specifickou formu rasismu, která je ale zaměřená výhradně proti občanům židovského původu. Antisemitismus není novým jevem současnosti, ale má své historické kořeny již v době starého Říma, ve středověku pak pokračoval vznikem židovských ghett a omezením práv Židů a novověk přivedl protižidovské nálady do svého vyvrcholení v podobě holocaustu.

Nacistický, dokonale promyšlený plan likvidace tohoto národa sice nebyl doveden do absolutního konce, ale ať již skryté, nebo otevřené formy nenávisti k Židům jsou součástí projevů ve společnosti dodnes. Pravidelně slýcháme zprávy o ničení židovských hřbitovů, synagog nebo alespoň verbální útoky na Židy. Z vlastní zkušenosti výuky základů společenských věd na střední škole vím, že pro žáky je velmi těžké odpovědět na otázku, jak poznají mezi běžnou populací Žida. Vzhledem k tomu, že právě v důsledku holocaustu žije v naší zemi poměrně malá skupina obyvatel židovského původu, má mladý člověk spíše velmi malou pravděpodobnost, že se s takovým člověkem potká. Podle zdrojů na Wikipedii je tento počet v současnosti asi 4000 osob.⁸ Navíc ortodoxních Židů, dodržujících tradici nošení např. jarmulky je jen několik desítek, takže podle vnějších znaků identifikaci příslušníka židovského národa téměř nejsme schopni učinit. O to víc je zajímavé, že se i mezi školní mládeží ozývají hanlivé výroky na adresu Židů, ale na přímou otázku kdo je vlastně Žid, nejsou v převážné většině schopni žáci odpovědět.

Z tohoto lze usuzovat, že mladí lidé pouze opakují nadávky a výroky, které slyší doma od rodičů nebo ve svém nejbližším okolí a jejich význam vlastně nechápou.

8. http://cs.wikipedia.org/wiki/Židé_v_Česku

Vím, co je antisemitismus, znám význam tohoto pojmu:

	Chlapci	%	Dívky	%
Ano	227	43,45	237	38,79
Ne	151	29,04	260	42,55
Nejsem si jist	142	27,31	114	18,66

Shrnutí:

Ve srovnání se znalostí pojmu rasismus jde u antisemitismu o polovinu respondentů, kteří odpověděli kladně na konstatování, že znají význam slova antisemitismus. Skupina chlapců i dívek odpověděla kladně pouze ve čtyřech z deseti dotázaných. Výsledek je zarážející zejména proto, že slovo rasismus velmi často zaznívá společně právě s antisemitismem. Při srovnání chlapců a dívek je u této otázky patrný opět podstatný rozdíl v kladných i záporných odpovědích. Zatímco “ano” odpovědělo o 4,66 % dívek méně než chlapců, v případě záporné odpovědi je rozdíl ještě větší. Význam tohoto slova nezná o 13,51 % dívek více než chlapců. Zároveň to znamená, že čtyři dívky z deseti odpověděly, že význam pojmu antisemitismus neznají.

14.10 Otázka číslo 10: Stává se mi, že sympatizuji s rasismem

Přestože se jedná o citlivou otázku, rozhodla jsme se ji v dotazníkovém šetření položit. Protože v posledních letech podle mého názoru varovně vzrostla popularita extrémistických stran, které se vyhraňují zcela otevřeně proti Romům a ostatním národnostním menšinám, chtěla jsem šetřením zjistit, kolik žáků posledního ročníku základní školy je ochotno připustit sympatie k rasismu. Za zvážení by jistě stála možnost detailní analýzy otevřené otázky, co vlastně si jednotlivci pod rasismem přesně představují. Ve školách se dnes vyskytuje i problém propagace extrémistických stran a hnutí v podobě triček, kšiltovek a dalšího oblečení s logy jednotlivých hnutí a s tím související velmi slabá znalost této

problematiky ze strany pedagogů. Na semináře s problematikou rasismu a extremismu se v Praze zaměřuje např. UNICEF.

Stává se mi, že sympatizuji s rasismem

	Chlapci	%	Dívky	%
Ano	32	6,15	29	4,74
Ne	177	34,04	348	56,96
Někdy	311	59,81	234	38,30

Shrnutí:

Výsledky ukázaly, že zatímco výhradně kladnou odpověď na výrok sympatizuji s rasismem dalo jen velmi málo respondentů z obou sledovaných skupin, možnost “někdy” připustilo u chlapců téměř dvě třetiny respondentů – 59,81 %, u dívek pak 38,30 % z celkového počtu žákyň. Celkově lze konstatovat, že jednoznačně větší podporu má rasismus mezi chlapci – celkově dvě třetiny chlapců můžeme považovat za osoby, které mají k rasismu velmi blízko.

Nelze tedy tvrdit, že žáci a žákyně pražských základních škol nepatří mezi sympatizanty rasismu. To, že se člověk stává sympatizantem “někdy”, je jen krůček k tomu, aby se s touto ideologií ztotožnil vždy nebo téměř vždy. Výsledky odpovědí na tuto otázku osobně považuji za nebezpečný jev, který si zaslouží zvýšenou pozornost pedagogů a školské administrativy.

14.11 Otázka číslo 11: Vůči komu mám výhrady

Následující otázka byla celkem logickým uzavřením souboru otázek na téma rasismus. Rasistické nálady bývají u nás celkem tradičně, podle mého soudu v poslední době ovšem ve zvýšeném měřítku, zaměřeny proti Romům. Nasvědčuje tomu reakce veřejnosti na diskusních serverech, v názorech pod tiskovými zprávami na webu a pod blogy. Otázkou jsem chtěla zjistit, proti komu jsou vlastně rasistické nálady namířeny.

Mám rasové výhrady vůči občanům:

Židovského původu	Chlapci	%	Dívky	%
Ano	57	10,96	12	1,96
Ne	289	55,58	384	62,85
Někdy	174	33,46	215	35,15
Romského původu	x	x	x	x
Ano	233	44,81	183	29,95
Ne	102	19,62	144	23,57
Někdy	185	35,57	284	46,48
Přistěhovalcům	x	x	x	x
Ano	168	32,31	142	23,24
Ne	175	33,65	287	46,97
Někdy	177	34,04	182	29,79

Shrnutí:

Nejčastější rasové výhrady mají žáci – chlapci podle vyhodnocení odpovědí takto:

- 44,81 % žáků přiznalo rasové výhrady vůči Romům, variantu “někdy” kladně zodpovědělo 35,57 % respondentů, což je celkem 80,38 % všech chlapců, jejichž odpovědi se dají považovat za kladné
- 32,31 % žáků přiznalo rasové výhrady vůči přistěhovalcům, variantu “někdy” kladně zodpovědělo 34,04 % respondentů, což je celkem 66,35 % všech chlapců, jejichž odpovědi se dají považovat za kladné
- 10,96 % žáků přiznalo rasové výhrady vůči Židům, variantu “někdy” kladně zodpovědělo 33,46 % respondentů, což je celkem 44,42 % všech chlapců, jejichž odpovědi se dají považovat za kladné

Nejčastější rasové výhrady mají žákyně – dívky podle vyhodnocení odpovědí takto:

- 29,95 % žákyň přiznalo rasové výhrady vůči Romům, variantu “někdy” kladně zodpovědělo 46,48 % respondentů, což je celkem 76,43 % všech dívek, jejichž odpovědi se dají považovat za kladné
- 23,24 % žákyň přiznalo rasové výhrady vůči přistěhovalcům, variantu “někdy” kladně zodpovědělo 29,79 % respondentů, což je celkem 53,03 % všech dívek, jejichž odpovědi se dají považovat za kladné
- 1,96 % žákyň přiznalo rasové výhrady vůči Židům, variantu “někdy” kladně zodpovědělo 35,15 % respondentů, což je celkem 37,11 % všech dívek, jejichž odpovědi se dají považovat za kladné

Naměřené hodnoty jednoznačně ukazují na spojitost mezi rasismem a romskou populací. Z šetření vyplývá, že rasismem nejvíce dotčenou skupinou ze strany školní mládeže jsou Romové. Hodnoty naměřené u chlapců a dívek se velmi přibližují. Důvodů může být celá řada: negativní osobní zkušenost, odposlouchané názory z rodinného prostředí, přečtené ohlasy na romské záležitosti na internetu, přejaté názory ze svého okolí, nelegální hudební nahrávky apod.

Zjištěné výsledky dávají za romskou populaci skupinu přistěhovalců. Domnívám se, že pod pojmem přistěhovalec míní většina našich občanů imigranty z Východu, především z republik bývalého Sovětského svazu a Aziaty. Přestože kladné odpovědi, vyjadřující souhlas s rasistickými výhradami, jsou na nižší úrovni než u Romů, stále je zde jen asi třetina chlapců a necelá polovina dívek, která výhrady vůči těmto občanům nemá žádné.

Občané židovského původu patří na základě naměřených hodnot z těchto tří sledovaných skupin mezi nejméně ohroženou skupinu. Žádné rasové výhrady vůči nim nemá 55,58 % chlapců a 62,85 % dívek. Jak je ale uvedeno výše, zkoumali bychom-li výhrady do detailů např. formou otevřené otázky, lze předpokládat, že příliš racionálních výhrad bychom se nedozvěděli. Spíše by žáci uváděli zažitá odposlouchaná předsudky typu vychytralých a úskočných obchodníků, lichvářů, světové židovské lóže atd. Na zřeteli také musíme mít skutečnost, že je jen málo jedinců, kteří Žida ve svém okolí znají a tudíž s nimi nemají přímou osobní zkušenost, jako např. s každodenním kontaktem s Romy nebo cizinci ve škole, v prostředcích městské hromadné dopravy, v nákupních centrech, restauracích apod.

15. POTVRZENÍ – VYVRÁCENÍ HYPOTÉZ

Hypotéza č. 1:

Základním zdrojem poznatků o období holocaustu je školní výuka, je důležitější než televizní a rozhlasové vysílání.

Tato hypotéza se potvrdila. Celkem 82,31 % chlapců a 86,91 % dívek vybralo jako zdroj informací školu a školní akce. Televizní a rozhlasové vysílání vyhodnotili respondenti jako v pořadí druhý nejdůležitější zdroj informací pro znalosti o holocaustu.

Hypotéza č. 2:

Větší rozsah znalostí o problematice holocaustu a Terezína mají chlapci z 9. tříd základních škol v Praze než dívky ze stejného typu škol.

Tato hypotéza se potvrdila. Skupina respondentů - chlapců vždy s převahou potvrdila větší rozsah znalostí o problematice holocaustu a Terezína před skupinou dívek.

Hypotéza č. 3:

Větší část žáků a žákyň základních škol vysloví výhrady k romskému etniku než k židovské menšině.

Tato hypotéza se potvrdila. Trvalé rasové výhrady k Romům má 44,81 % chlapců a 29,95 % dívek. V případě židovské menšiny je to 10,96 % chlapců a 1,96 % dívek.

16. ZÁVĚRY EMPIRICKÉHO ŠETŘENÍ

Z provedeného empirického šetření a z následné analýzy získaných materiálů lze formulovat tyto závěry:

1. Rozsah zájmů o události 2. světové války a znalost pojmů holocaust a rasismus

- Rozsah zájmů o události sledovaného období není příliš pozitivní. Pouze třetina chlapců a jen asi jedna pětina dívek odpovídala kladně na tvrzení, že se o události 2. světové války zajímají často. Zájem je navíc dost odlišný mezi skupinou chlapců a dívek. Zájem o tuto problematiku potvrzují jednoznačně více chlapci.
- Málo nebo vůbec se o danou problematiku nezajímá přes 30 % chlapců a polovina dívek. Zejména v případě skupiny dívek je toto zjištění alarmující.
- Dalším šetřením by bylo zapotřebí zjistit, kde je příčina malého zájmu o toto období. Zda je příčinou nezáživný výklad učitele, nedostatečná kvalita učebnic a dalších didaktických materiálů nebo rodinné zázemí žáků.
- Pojem holocaust zná a ví, co je obsahem tohoto pojmu, polovina chlapců a pouze třicet procent dívek. Naopak neznalost pojmu holocaust vyjádřilo shodně více než dvacet procent respondentů. Neznalost je zážející proto, že holocaust je obsahem výuky v občanské výchově a dějepisu a může být také námětem např. projektové výuky ve školách.
- V provedeném předvýzkumu byla otevřená otázka “co je holocaust” změněna na uzavřenou s možností odpovědět ano, ne nebo nejsem si jist. Žáci měli s odpovědí a její formulací velké problémy, což nasvědčuje tomu, že pojem nemají dostatečně zažitý. Možná je tomu tak v důsledku pasivní formy výuky bez doprovodných interaktivních činností, nebo je zde problém s použitými metodami výuky a prezentací vyučované látky ze strany učitele.

- Odpovědi na otázku zda žáci vědí, čím byl Terezín za 2. světové války, lze hodnotit jako příznivé. Jednoznačné “ano” zvolilo sedmdesát procent chlapců a přes polovinu dívek. O účelu Terezína v tomto období naopak neví nic jen desetina všech respondentů. Výsledky kladných odpovědí u této otázky jsou velmi podobné s výsledky u otázky, zde žák absolvoval některý seminář nebo kurz s touto problematikou. Účast na semináři potvrdilo více než šedesát procent chlapců a šedesát procent dívek. Je proto pravděpodobné, že účast na mimoškolní vzdělávací akci má za následek bezprostřední znalost nejen pojmů, ale i míst, kde se holocaust odehrával v tom nejzrůdnějším provedení.
- V souvislosti s Terezínem pak osmdesát procent chlapců a osmdesát pět procent dívek správně určilo, že Terezín byl koncentračním táborem pro Židy, což lze hodnotit velmi příznivě. Jako problematické se pak jeví, že shodně přes šedesát procent respondentů určilo Terezín současně i jako kasárna pro vojáky německé armády, což by při logické úvaze měli žáci spíše vyloučit.
- Za příznivé považuji zjištění, že šedesát šest procent chlapců a padesát šest procent dívek ví, co je Osvětim. Vzhledem k tomu, že Osvětim je nerozlučně spjata s výukou o holocaustu, je odpověď respondentů zcela ve shodě se znalostmi o Terezíně a s účastí na vzdělávacích seminářích.
- V dotaznících uvedlo více než dvě třetiny dotázaných, že zdrojem informací je televize a rozhlas. Téma Osvětimi bývá poměrně frekventovaným tématem dokumentárních filmů, lze tedy předpokládat, že v osvětě v této problematice mají média svoji nezastupitelnou úlohu.
- Jako zdroj informací o sledovaných událostech uvedlo více než osm žáků z deseti školu. Školní výuka se tak stala jednoznačně nenahraditelným zdrojem znalostí o tomto úseku dějin. Naopak nejméně důležitým zdrojem informací je rodinné prostředí následované internetem. Vyhodnocení této otázky pak dopadlo lépe u chlapců než dívek. Celkem osm procent chlapců uvedlo jako zdroj informací o holocaustu rodiče, zatímco dívky tuto skutečnost potvrdily pouze v necelých dvou procentech. Domnívám se, že výsledek je způsoben

celkovým zájmem o válečné události právě skupinou chlapců, kteří mohou svůj zájem diskutovat doma s rodiči nebo prarodiči. Bylo by jistě zajímavé zjistit dalším šetřením sociální statut rodin, ze kterých kladně odpovídající chlapci pocházejí. Zda se jedná o domácnost zaměstnaneckou či dělnickou, zda rodina je úplná nebo neúplná, jaké je vzdělání rodičů apod.

2. Problematika rasismu a antisemitismu

- Rasismus se stal v posledních několika letech velmi diskutovaným problémem nejen na českých základních školách, ale jedná se o problém celospolečenský. Zároveň je ale posuzován především jako vztah české majoritní společnosti k problematice Romů. Z vlastní zkušenosti z působení na základní a střední škole vím, že rasismus je velmi často jako problém zúžen na negativní vztah zástupců většinové populace k romské menšině. Učitel se tak často dostává do velmi obtížné situace, kdy musí argumentovat proti velmi zjednodušeným a vyhrcočeným výrokům žáků. Tato problematika je velmi citlivá a obsáhlá, proto se domnívám, že provedení výzkumu aktuálního stavu „nálady“ žáků v tomto ohledu je více než žádoucí. V současné době řeší MŠMT např. problém základních škol praktických a neoprávněné vřazování romských dětí do tohoto typu školy. Pokyn ministerstva školství zároveň nedoporučil školám a poradenským zařízením v letošním roce zapisovat děti do prvních tříd praktických škol. Již nyní je na internetu vedeno o tomto kroku množství diskusí, které řeší přínos začlenění inteligenčně slabších dětí do hlavního vzdělávacího proudu. O rasistické příspěvky není pochopitelně nouze.
- Podobně jako u holocaustu byla otázka položena jako uzavřená, kde žáci odpovídali, zda vědí, co je rasismus formou výroku „ano“, „ne“ nebo „nejsem si jist“. Přes devadesát procent respondentů odpovědělo kladně, což lze považovat za vynikající výsledek. Domnívám se, že k tomuto výsledku v tomto případě pomáhají i média, která se rasismu věnují poměrně často a průběžně. Bohužel ale nejen osvětovými programy, ale i tragickými zprávami typu vhozené zápalné lahve do obydlí romské rodiny nebo pochody extremistických stran do sociálně vyloučených lokalit České republiky.

- Shodně uvedli chlapci i dívky pouze v necelých třech procentech neznalost pojmu rasismus. Tento výsledek se dá považovat za velmi příznivý.
- Další otázka se týkala antisemitismu a znalosti tohoto pojmu. Antisemitismus se týká výhradně židovské populace, která má ve srovnání s romskou menšinou několik odlišností. V první řadě je jen velmi málo žáků majoritní většiny, která osobně zná spoluobčana židovského původu. Z osobní zkušenosti vím, že naprostá většina žáků neumí popsat vnější odlišnosti Židů od ostatní populace a velmi jednoduše řečeno, tyto lidi vůbec neumí identifikovat. Tudiž informace o antisemitismu jsou v naprosté většině zprostředkované zprávami a televizními kamerami, žáci s tímto problémem nemají osobní zkušenost. Domnívám se, že toto je důvod, proč pojem antisemitismus zná podle analýzy dotazníkového šetření jen čtyřicet tři procent chlapců a ještě o pět procent méně dívek. Povědomí o antisemitismu nemá vůbec téměř třetina chlapců a čtyřicet dva procent dívek. To je ve srovnání s necelými třemi procenty respondentů u rasismu velmi špatný výsledek.
- Další otázka byla věnována ochotě přiznat své sympatie s rasismem. Přestože výhradní „ano“ uvedlo šest procent chlapců a necelých pět procent dívek, je velmi negativní výsledek zaznamenán u možnosti „někdy sympatizuji s rasismem“. Kladnou odpověď v tomto případě poskytlo varovných 59,81 % chlapců a 38,30 % dívek. Jistou významnou roli zde nejspíše hrají opět média, televizní zpravodajství, články s rasistickou tematikou a výroky rodičů a blízkých osob. Je zřejmé, že od frekvence „někdy“ je velmi blízko ke „stále“. Je nebezpečí, že takový žák přeroste ze sympatizanta k aktivnímu stoupenci extremistické strany. Sympatie jsou jednoznačně vyšší u chlapců.
- Poslední otázkou dotazníku byla četnost výhrad ke třem sociálním a národnostním skupinám, které se v naší republice stávají terčem rasově motivovaných útoků. Ptala jsme se žáků na výhrady k občanům židovského původu, k Romům a přistěhovalcům. Na tomto místě je třeba zdůraznit velmi

podstatný fakt: přistěhovalci zdejší lidé myslí v naprosté většině občany z Východu. Moje zkušenosti s prací na marketingových a sociálních výzkumech jsou takové, že vždy respondenti udávají jen málo tolerantní hodnoty u občanů romské, ukrajinské, rumunské, ruské a podobné národnosti. Ptáme-li se na imigranty ze Západu, pak naměřené hodnoty jsou nesrovnatelně příznivější. Podobné výsledky bývají i při sociálních hrách na základní škole. Dostanou-li žáci na výběr několik národností s typickou národnostní charakteristikou / např. švýcarský obchodník s hodinkami, francouzský prodavač sýrů, bohatý židovský obchodník, ukrajinský pastevec, čínský obchodník s rýží apod. / a mají-li volit svého např. souseda, kamaráda nebo spolucestujícího ve vlaku, vždy jsou jednoznačně protěžováni občané západních zemí. Podobně byly naměřeny hodnoty odpovědí i u této otázky.

- Největší výhrady jsou uvedeny k občanům romského původu, následují přistěhovalci a nejméně výhrad bylo uvedeno k židovské populaci. Vyjádřeno čísly to znamená, že chlapci mají ve 45 % výhrady k Romům, ve 32 % výhrady k přistěhovalcům a jen 11 % žáků má výhrady k Židům. Početná je i skupina uvádějící výhrady někdy. Zajímavostí ale je, že zde jsou výsledky téměř shodné – liší se jen v desetínách procent. Přesto mají největší zastoupení opět Romové.
- U dívek je tolerance podstatně příznivější, nicméně výsledek stále není dobrý. Nejmenší toleranci mají dívky k Romům, ovšem jejich počet se ve srovnání s chlapci snížil na 30 %. Následují přistěhovalci s 23 % a jen dvě procenta žákyň uvedla výhrady k židovské populaci.

3. Doporučení a možná řešení

Na základě empirického šetření, z provedené analýzy a také na základě osobní zkušenosti vyvozují některá doporučení, která lze aplikovat v rámci vzdělávání na základních školách.

- Vzhledem k tomu, že rasismus a antisemitismus jsou aktuální problémy naší společnosti, je nutné na výuku společenskovedních předmětů klást zvýšený důraz již na základní škole. Žádoucí je systematická výuka a výchova kvalifikovanými učiteli, kteří sami prošli odbornou přípravou a mají o svůj obor zájem. Obsahem výuky je nutno žáky připravit i na pokušení sympatizovat s extremistickými názory, což lze moderními metodami výuky, interaktivními programy, projektovou výukou a osobním kontaktem s pamětníky inkriminované doby.
- Je vhodné v co nejvyšší míře využívat semináře a kurzy pořádané vysoce fundovanými institucemi, jako je Památník Terežín a Židovské muzeum v Praze. Na tyto akce lze čerpat finanční dotace MŠMT, Terežinské iniciativy a Evropských sociálních fondů.
- Pro žáky druhého stupně základních škol je vysoce přínosné zapojení do projektu Zmizelí sousedé. Práce na tomto projektu přinese žákům nové poznání, místy až detektivní práci, nové kontakty, seznámení se se zajímavými lidmi, mnohdy žijícími v zahraničí, možnost i nutnost používat cizí jazyk a dobrý pocit z vlastních objevů.
- Vzhledem k vysokému věku žijících pamětníků bez váhání a rychle využít jejich ochotu a statečnost mluvit o prožitém utrpení a osudech rodiny a organizovat besedy s nimi ve školách. Přeživších lidí stále ubývá a nic nenahradí autentickou emotivní výpověď svědka holocaustu.
- Zúčastňovat se výtvarných, poetických a jiných soutěží a setkávání školní mládeže i v mezinárodním měřítku.
- Ve výuce používat dostupné didaktické pomůcky, které nabízí např. Židovské muzeum v Praze.

16. RESUMÉ

V diplomové práci na téma Výuka o holocaustu na pražských základních školách jsem se zabývala současným stavem znalostí žáků devátých ročníků základních škol na téma holocaust, Terezín a antisemitismus.

Jejich znalosti jsou jistě širší, než tomu bylo v 90. letech v porevoluční době. Žáci dnes znají význam termínů jako je holocaust, dokážou Terezínu přiřadit správně jeho válečný význam a v omezenější míře si dokáží poradit i s Osvětimí a antisemitismem. Je ale problematické chtít po dětech před ukončením základního vzdělávání odpovídat na otevřené otázky a svými slovy charakterizovat pojem, se kterým ve škole pracovaly.

Empirická sonda podala informaci o spíše kritickém stavu v otázce sympatií k rasismu, především vůči romské populaci. Ukázalo se, jak moc je důležitá odborná příprava a také lidský přístup učitele při výuce společenskovědních předmětů, jakými jsou dějepis a občanská výchova a práce s dětmi při osobnostní a sociální výchově a multikulturní výchově.

V empirické sondě jsem místy postrádala důkladnou demografii žáků, kteří se dotazníkového šetření zúčastnili. Bylo by dobré znát typologii domácností, ze které respondenti pocházejí. Jde především o zaměstnání a vzdělání rodičů a zda jde o úplnou nebo neúplnou rodinu. Domnívám se tak proto, že vzdělání rodičů hraje podle sociologických průzkumů prvořadou roli ve výchově a následně i ve vzdělávání dítěte. S tím souvisí také přejímání názorů rodičů a rodinných zvyklostí. Především v otázce sympatií k rasismu a v uvádění zdrojů informací o holocaustu by tato záležitost hrála významnou roli.

Pro budoucí práci s touto problematikou bych také ráda věděla, kolik učitelů základních škol v Praze absolvovalo odborný seminář nebo kurz určený pedagogům a jak se potom liší znalosti žáků v závislosti na této skutečnosti.

Za smysl celé výuky o holocaustu považuji vzbudit v dětech pocit spoluzodpovědnosti za svět kolem nás, naučit je vcítit se do situace lidí kolem nás a nebýt k ní lhostejný. Protože, jak píše Elie Wiesel, “lhostejnost je nejzákladnější ze všech nebezpečí”.

16. RESUMÉ

In the Tuition of the Holocaust at Prague primary schools thesis I dealt with the current state of the ninth grade student's knowledge of holocaust, Terezin and anti-Semitism.

Their knowledge is definitely better than in the post-revolutionary 90s. Students already know the meaning of the term holocaust, they can match Terezin with World War II and they at least partly understand the terms Osvetim and anti-Semitism. However, it is very complicated to want the students of this age to answer open questions and characterise the terms in their own words.

The Research outcome informed me of a rather critical state of sympathy towards racism, especially the Romani population. It turned out that a qualified and caring attitude of history and civics teachers is highly important.

In the research I sometimes missed demography of the involved students. It would be useful to know typology of the households they come from. I mean especially parents' employment and education. I believe so because according to sociology research parents' education is an important part of children's upbringing and education. This would be really important in the racism sympathy matter.

For the future work with this dilemma I would love to know how many primary school teachers studied a specialised course and what the consequent difference in students' knowledge is in dependence on this factor.

The point of the holocaust tuition is arousing feeling of responsibility of the world around us in the students. Because as puts it "indifference is of all dangers the most tricky one" Elie Wiesel

17. SEZNAM LITERATURY

1. Analýza, Institut poradenství a sociální analýzy: *Sociologický průzkum znalostí středoškoláků o Terezíně a holocaustu*. Praha, Institut Tereziánské iniciativy, 1998. ISBN 80-85924-21-8
2. Bezchlebová, M., Franková, A., Štichová, E.: *Cesta – cíl neznámý*. Praha, Academia, 1995. ISBN 80-200-0519-6
3. Kárný, M., Milotová, J., Lorencová, E.: *Tereziánské studie a dokumenty 2001*. Praha, Institut Tereziánské iniciativy, 2001. ISBN 80-200-0924-8
4. Kárný, M., Lorencová, E.: *Tereziánské studie a dokumenty 1999*. Praha, Institut Tereziánské iniciativy, 1999. ISBN 80-200-0746-6
5. Kulišová, T.: *Malá pevnost Terezín*. Praha, Naše vojsko, 1961. 56/I-6
6. Milotová, J., Hájková, A.: *Tereziánské studie a dokumenty 2006*. Praha, Institut Tereziánské iniciativy, 2006. ISBN 978-80-85924-51-0
7. Pelikán J.: *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha, UK v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2004. ISBN 80-7184-569-8
8. Sborníček z literární soutěže žáků základních a středních škol: *Holocaust-svědčí lidstva*. Třebíč, Infra – Ing. Petr Hodek, 2000.
9. Sborník Mezinárodní vědecké konference: *Fenomén holocaust/ The holocaust phenomenon*. Praha – Terezín: 6.-8. října 1999. Praha, Kancelář prezidenta republiky, 1999.
10. Vančurová, M.: *Zmizelí sousedé*. Praha, VKC Židovského muzea v Praze, rok vydání neuveden.

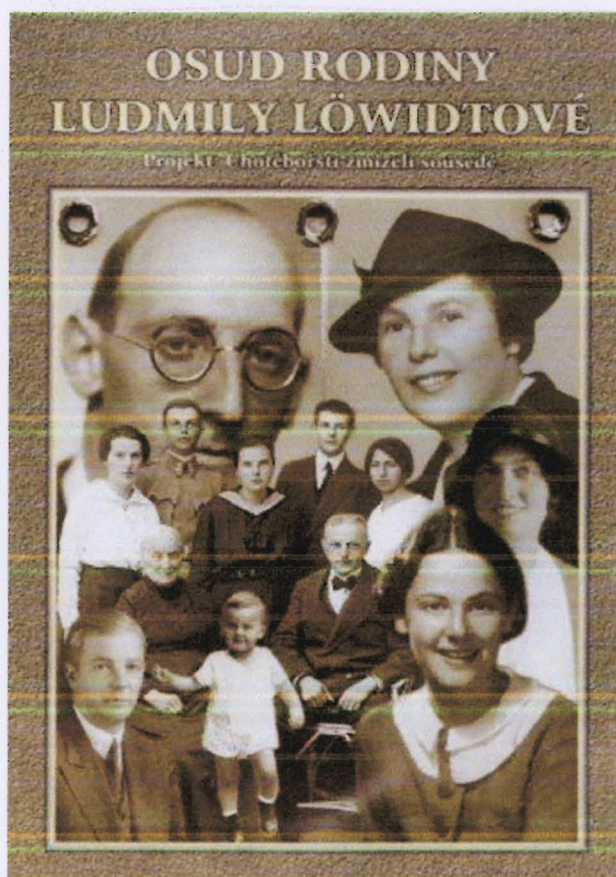
11. Výzkumný ústav pedagogický v Praze: *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha, Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2006.
ISBN 80-87000-02-1
12. <http://clanky.rvp.cz/clanek/o/z/2209/PROGRAM-„TVARI-V-TVAR-HISTORII“.html/>
13. http://cs.wikipedia.org/wiki/Židé_v_Česku
14. <http://www.forgottentransports.com/cz/>
15. <http://www.jewishmuseum.cz/cz/czvkc.htm>
16. <http://www.pamatnik-terezin.cz/showdoc.do?docid=4>
17. <http://www.pamatnik-terezin.cz/showdoc.do?docid=140>
18. <http://www.pamatnik-terezin.cz/showdoc.do?docid=143>
19. <http://www.pamatnik-terezin.cz/showdoc.do?docid=331>

III. PŘÍLOHY

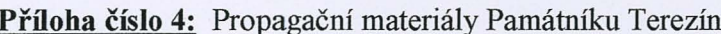
Příloha číslo 1: Výstup projektu Spolužáci žáků gymnázia na Mikulášském náměstí v Plzni

Příloha číslo 2: Titulní strana brožovaného sborníku *Osud Ludmily Löwidtové*, který vydali žáci VOŠ a OA Chotěboř v roce 2005 jako výstup projektu *Zmizelí sousedé*

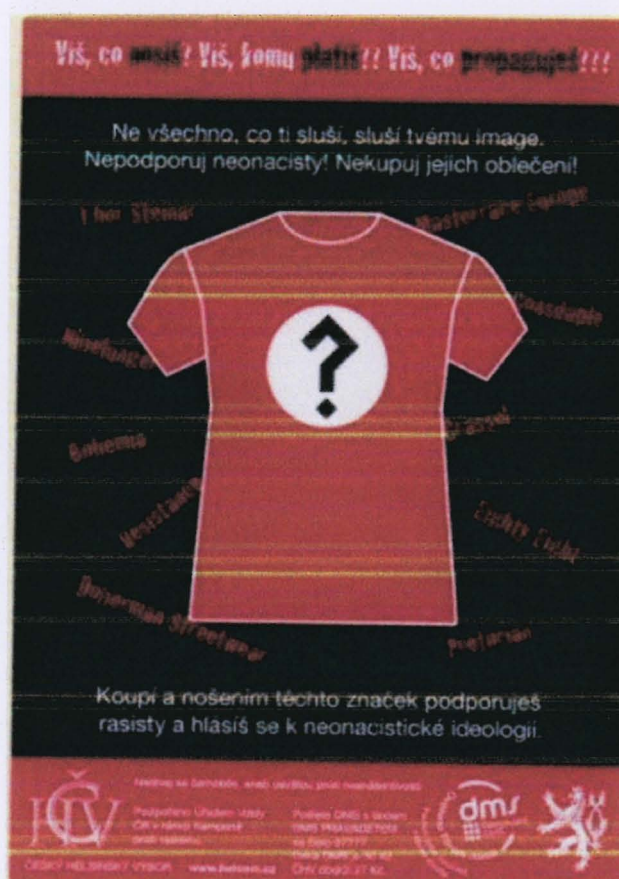
seminářům a kurzům pro žáky a pedagogy

Příloha číslo 5: Ukázka pracovního listu Památníku Terezín

[illegible]

Příloha číslo 6: Samolepka vydaná Českým helsinským výborem jako propagační materiál proti rasismu do škol

Příloha číslo 7: Propagační materiál projektu Zmizelí soused VKC Židovského muzea Praha

Zmizeli sousedé

www.paulsullivan.com

grants. The following is a list of the grants. The grants are listed in the order in which they were received. The grants are listed in the order in which they were received.

¹ "Infidelitatea a devenit singura opoziție a judecării și schimbării schimbărilor noastre. Este singura noastră opoziție (cu privire la schimbările noastre) și singura schimbare semnificativă a din nou, este o altă opoziție din nou." - Richard Dawkins.

Nemio listed *gafky* *folioleto* *planta*. All labels are visible, so with *Nemio* *folioleto* *planta*.

Ubytky v rámci operácie boli obrovské. Na území, ktoré bolo pod nadvládou nacistov, bolo zabito viac ako 100 000 ľudí. Vojaci nacistického Wehrmachtu boli vyzbrojení najmodernejšími zbraňami, ktoré mali k dispozícii. Vojaci boli vyzbrojení najmodernejšími zbraňami, ktoré mali k dispozícii. Vojaci boli vyzbrojení najmodernejšími zbraňami, ktoré mali k dispozícii.

Kako se ovaj bolnik razvijao kroz njegove životne i profesionalne aktivnosti, a posebno u vezi sa tim izumom?

Podobnie i stylowa strona jest chłodna i nie ma tuż przy niej ciepła, jakbyśmy się spodziewali. Wygląda to trochę jakbyśmy mieli do czynienia z jakimś niepełnym dziełem, ale nie ma to większego znaczenia, bo i sama treść jest dość dobra.

Meursi jure et de iure non potest esse adhibita et non recipi. Inde quod si potestas. Cuius iure et de iure, non debet recipi. Sed non recipi. Tamen, si de iure recipi potest et de iure recipi potest recipi. Potest et de iure potest.

[illegible]

Žádám, aby citace byly uváděny způsobem užívaným ve vědeckých pracích a aby se vypůjčovatelé řádně zapsali do přiloženého seznamu.

Jana Flídrová

[illegible]